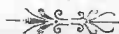

მ. გ. ჯანაშვილი.

გიორგი საბაძე

და

მისი ღრმ

თ ვ ი ლ ი ს ი

ელექტრო-მბეჭდავი სტამბა არ. ქრუსელიძისა ჭავჭავაძის შეხსენებით № 1.

1914

გიორგი სააკაძე და მისი დრო*)

I. საზოგადო განხილვა.

არქანჯელო ლამბერტი (1653—1683): იმ დროს საქართველოს სამეფო მიუწევდა სპარსეთის მხრივ თავრიზამდე და აღმალეთის ანუ უკეთ ვთქვათ, სამცხის მხრივ არზრუმამდე; კოლხიდის მხრივ კი საქართველოს სამეფო მიუწევდა უფამდე, რომელიც ქერსონეთშია (ხერსონისს — ეირიმს). ამ მხრივ, საქართველო შეიჭრება თავის სამთავროებს ქვეშე აფხაზებს, ჩერქეზებს და ჯიქებს.**) საქართველოს სამეფოს რომ ასეთი სიფრცე ეჭირა, ამის ცხადი კვალი დღესაც იხილება იქ. არზრუმის ქალაქის მახლობლად ახლაც ქართული სოფლებია. უწინდელს დროს თვით ამ ქალაქში იჯდა ქართველი ეპისკოპოსი — არზრუმელი. კოლხიდის კარგოთ, აფხაზების და ჯიქების ქვეყანაში მშვენიერი ტაძრებია, ქართულად აშენებულნი და ქართულის ზედწარწერებით. ანაკოფიასა და ბიჭვინტაში არის კოლხიდის, გურჯისტის და იმერეთის პატრიარქის საჯდომი. სპარსეთის

*) იბეჭდება უცვლელად, როგორც დაწერილი გვქონდა 1912 წ.

**) Chardin (ამსტერდამის გამოც 1829 წ., გვ. 120): საქართველოს საზღვრავს აღმოსავლეთით ჩერქეზეთი და მოსკოვი (რუსეთი), დასავლეთით მცირე სომხეთი, სამხრეთით დიდი სომხეთი. ეს არის ივერია. საქართველოდ ძველად იწოდებოდა ქვეყანა თავრიზიად და არზრუმად ტანაისამდე (დონამდე), ესლა შემცირებულია და შეზღუდული. მისი საწილებია იმერეთი, გურჯისტ, მესხეთი, კახეთი და ქართლი, რომელსაც ძველი გეოგრაფოსები აზიის ალბანიას უწოდებენ (Albanie asiatique).

წიგნი მე-XII საუკუნის საქართველოს დასავლეთისა და სამხრეთის მხრის საზღვრები ტორნაუს რუქებშია.

მხრივაც, თვით თავრიზშიც, როგორც ქართულის ეკლესიების, ისე ქართულის სოფლების ცხადი კვალი დღესაც ჩანს... ერთმა მეფემ, სახელმწიფოს უოველივე სარგებლობის წინააღმდეგ, საქართველო გაუნაწილა თავისს შვილებს... მალე ოსმალებმა აიღეს აზრში და ქვეყნები ტფილისშიც დაიპყრეს, შემდეგ სპარსელებმა დაიპყრეს ქვეყანა თავრიზსა და კახეთს შორის. ამ ქვეყნების დაკარგვის მიზეზით საქართველოს მეფე ისე დასუსტდა, რომ თვითოეული ერისთავი ძლიერებით მეფეს გაუსწორდა. ერისთავები სთვლიდნენ თავიანთ თავს მეფის თანასწორად და უოველი მათგანი თავის მხრივ მეფის დაკნინებას ცდილობდა. უარ ჰქვეყნს-რა მეფის უფლებას, უოველი მათგან თავიანთ სამთავროს თვით-მშენებელ სელმწიფოსავით განაკება.

იმერეთი, არქანჯელო განაგრძობს (გვ. 18): „ამბობენ, დადიანმა შემდეგი საუბარი დაუწყო ათაბაგს: სულტანმა და უაენმა ჩვენს მეფეს რომ ჩამოაგდეს ქვეყნები, მას დარჩა მხოლოდ იმერეთი, გურია და ჩემდამი მონღოლბილი ქვეყანა... დარწმუნებული ვარ, თუ ჩვენ მოვიხდომეთ მეფის უფლებისაგან განთავისუფლება და უბრალო მოურავების მაგიერ სრულ ბატონებად გახდომა, ამას ვერც თვითონ მეფე დაგვიშლის თავისის სისუსტის გამო და ვერც ჩვენი ქვეშევრდომები ჩვენდა ერთგულობისგამო. ამ საქმეს მით უფრო ადვილად მოვიუყვანთ სისრულეში, თუ ჩემსა და შენს ძალას შევანთობთ... ათაბაგი ამ ამბავმა აღტაცებაში მოიუგანა, რადგან ამისთანა განზრახვა მას დიდი ხანია ჰქონდა გულში, ამიტომაც სიუფარულით გადაეხვია დადიანს“.

დადიანად იყო მანუჩარისძე ლევან, რომელიც ჯერ 14-ის წლისაც არ იყო (იქვე, გვ. 21). ხელმძღვანელად დაუდგინეს ბიბიგორგი დიპარტიანი. ეს იყო ნამდვილი სახელმწიფო კაცი და მისს ხელმძღვანელობით სამეგრელოს საქმეები კარგათ წარიმართებოდა. ლევანმა შეირთო აფხაზეთის მთავრის ქალი, რომლისაგან ეუოლა ორი ვაჟი. მალე ლევანმა შეიყვარა ბიბის გიორგი დიპარტიანის ცოლი ჭილაძის ქალი დარეჯანი, ხოლო მისს ცოლს დედოფალს კი კურკური დაუწყო მისმა ძირველმა ვეზირმა ზაზუნამ. შეიტყო-რა

ლეკანმა, ცოლს გაეუარა, ცხვირი მოსჭრა, მამისას წაიუვანა. იქაურთ სოფლები აიკლო, ცოლი იქ დააგდო და დაბრუნდა. ბიძის ცოლი დარეჟანი შინ მიიუვანა, მასზე ჟვარი დაიწერა. ასტყდა დიდი შოთა-თი. გურიელი, გეზირი ზაზუნა, იმერეთის მეფე და აფხაზთა მთავარი მტრად გაუხდნენ დადიანს და მის ძმის იოსების გადადიანება შონინდომეს. ლეკანმა დიდი სასტიკობა გამოიჩინა იმათ წინააღმდეგ, რომელთაც შონინდომეს მისი მოკვლა. ზოგი აწამებინა, ზოგს ხელთუხები დაჭრეუენა, გეზირი კი დაასიობინა, მერე ზარბაზანში ჩადებინა, გაასროლინა და ნაკუწ-ნაკუწ აქცევინა, თავის ძმას იოსებს თვალები დასთხარა, მერე გაილაშქრა თავის სიძის გურიელის წინააღმდეგ. ცოლი და შვილი წაართვა, დატყვევა და გურიელობა მის ბიძას მალაქიას გადასცა; შემდეგ იბრუნა ზირი აფხაზეთისკენ, დაამარცხა აფხაზნი და დახარკა. ახლა იმერეთს მოადგა. მეფე ქუთაისში გამაგრდა. იმერეთი ვერ დაიპურა ლეკანმა, მაგრამ ისე დაასუსტა, რომ სამეგრელოს ბევრად ჩამოუყვარდებოდა ძალ-დონით.

იმერთა მეფე გიორგი ძრიელ სწუხდა, რომ მისს სამეფოში გაგრძელებული იყო მრავალჯვარი ბოროტება: ტყუელების უიდეა, უმიზნოდ ცოლქმრობის დარღვევა, კვლა, ცარცვა და სხ. შარდენი: სამეგრელოში დღეს 20,000 მკვიდრია, ხალხი 30 წლის წინად კი 80,000 იყო. ამის მიზეზი არის კანუწყვეტილი ომები და ტყვეთა უიდეა. სამეგრელო უოველ წლივ ჰკარგავს 12,000 მცხოვრებს, რომელთაც ან თუფლად ჰქეიდიან, ან საქონელზე სცედიან. უბედურნი ტყვენი ხელში უცვიფიან ოსმალთ ანუ სპარსელთ. მარჯოს კოსტანტინეპოლს უოველ წლივ იგზავნება 3000 ტყვე — თეიმურაზის ჩვენება: დადიანი უოველ წლივ ჰქეიდის 10,000—15,000 ტყვეს. გურიადამ უოველწლივ ტყვეთ კადის 10,000—12,000-მდე.

ამ და სხვა ბოროტების მოსასპობად გიორგი მეფემ მოაწვია სამღვდელოთა კრება, რომელმაც „განაჩინა მოქმედთა მათათავის ჟუროფანი შერისხვანი, დასწერნეს და შეაჩვენნეს მოქმედნი მისნი“ (იხ. ვახტანგის სამართლის წიგნში „კათალიკოზის დადგენილებანი).»

მესხეთი. მესხეთის მმართველებს ათაბაგი ეწოდათ თამარ მეფის დროითგან. მალე იგინი დამოუკიდებელ მთავრებად შეიქმნენ

ანუ სურდათ, რომ ესეთები უოფილიყვენ. ქაიხოსროს ათაბაგობაში (1500—1502) აზრუმ-ტრანიზონის ფეშქება იწუეს კირთება ჭანეთისა და საათაბაგოსი. სულთნის სარასკარი (სმასალარი) სულეიმან შემოვიდა სამცხეში. მას მიემხრო მზეჭაბუკ ათაბაგი და წაუძღვა იმერეთს. სამაგიეროდ შემდეგ იმერთა მეფე ბაგრატ მთუნტა ათაბაგ ვეფარეს და დაამარცხა იგი მერჯახეთს 1535 წელს. დამარცხებულის შვილი ქაიხოსრო შაღბკაშვილმა წაიყვანა სტამბოლს და ხონთქარს მოასხენა უოკელი. იგი ეუბნებოდა ოსმალთ: «უკეთუ დაიპურათ ციხენი (მესხეთისა), გურქდეს ქუეყანა ესე საუკუნოდ“. ხონთქარმა გამოგზავნა დიდი ლაშქარი მძიმე-მძიმე ზარბაზნებით. მეფეები შეეხებენ, იძლიებენ, ოსმალნი შემოვიდნენ, დაიპურეს ციხენი საათაბაგოსანი. გაათაბაგდა ქაიხოსრო და შეირთო ცოლად დედისიშვიდი, დაი ვახტანგ მუხრანბატონისა. იგი დაუშეკობრდა ეყენს. სულთანნი გაჯაფრდა და დაიჭირა ტაო, არტანუჯი არსიანამდე, თარაკანი და არტანი (1552 წ.). ეყენი დაუოფნებლად მოვიდა, ჩაგდო ქართლი, აიღო ვარძია, თმოგვი, ვანისქვაბნი, ასშინდა, ვარენთა, სრულიად სამცხის ციხენი, ჯარი ჩაყენა და წავიდა. ხონთქარმა ააშენა კარი, მოსრნა ურჩხი, უკუნ-იქცა და დაღვა ბასიანს (1556 წ.) ეყენმა ხელახლა შემუსრა სამცხე, მაგრამ მერე ხონთქარს დაუთმო სამცხე საათაბაგო, ყარსი და იმერეთი (1574 წ.). 1625 წელს ბიძამ ბექამ მოწამლა ათაბაგი მანუჩარ და წავიდა სტამბოლს. ხონთქარმა გაამაჰმადიანა, თაშობა უბოძა, სახელი გამოუცვალა (იწოდა საფარ-თაშად) და გამოისტუმრა ათაბაგად ახალციხეს. საფარ-თაშამ შემოიღო დღმალთა წესები. უკლეუსიებმა იწუეს მოშლა. მათ მაგიერ ჯამეებს აშენებდნენ. ერმა იწუო ქართველობიდან გამოვარდნა, მაჰმადიანობა. ქართულ ენას გზა შეკერა. დიდებული ტადრები დაწინდნენ, იწუეს რეფეგა. წიგნი, ხატები და სიწმინდენი ზოგი გაათხრეს, ზოგი გაზიდეს ქართლ-იმერეთს. დიდებული, რომელთაც შუკლის გამოცვლა არ უნდოდათ, ქართლ-იმერეთს მიდიოდნენ. ამ ქართველობიდან გამოვარდნილ საფარ-თაშას ქწენს სააკაძე გიორგი, ითხოვა ჯარდ და იმერთა რაზმითურთ წაიყვანა ბაზალეთს, იქ დაამარცხების შემდეგ დაბრუნდა და საფარ-თაშამ გაისტუმრა სტამბოლს. სამცხესვე მოურავს სააკაძეს სიძედ

ჰეგანდა ფარად-ფაშა... ხონთქარმა ბრძანება გასცა, რომ სამცხე-საათაბაგოში უფელა გამაჰმადიანებულის ცოლ-შვილიც გამაჰმადიანდესო. როსტომ ფაშის (ათაბაგის) ცოლმა რომ გაიგო ქალებსაც გვათათრებენო, შეწუხდა ფრიად, თავის მოკვლა მოინდომა კვლადამ ცაღმორდნით, მაგრამ დაიჭირეს, ხან სტანჯეს, ხან დაუფავეს და აიძულეს ეთქვა: „შბეთუ დაატყვიბინთ უოკელთა წარჩინებულთა ცოლებსა უწინარეს ქრისტე, შერმე დაუტეო შერა, უკეთუ არა, არცა ში“. უკვლახი გამაჰმადიანდნენ. იქმნა რისხვა ღვთისა: აწ უმეტესადრე შოახრდნენ ეკლესიანი დიდ შვენირნი და იქმნებოდნენ შირუტუვთა სადგურ და იულტოდან კვალადცა, რომელთა არა ინებეს მაჰმადიანობა, ქართლს, იმერეთს, გურიას, კახეთს, და წარაჰქნდათ ხატნი, ჯვარნი და წმ. ნაწილნი, მოისპობდნენ ეზისკობსნი, თუ სადაშე იყო, და მონაზონნი და შწეუშნი. ხოლო ადგილ-ადგილ იბრკობდნენ მღვდელნი, და შეიქმნა სრულიად მაჰმადიანობა წესითა და სჯულთა შათითა, და აღშენდებოდიან შეჩითნი. არამედ დაშთენ გლეხნი და იგინიცა უმწესელნი, ვითარცა შირუტუვნი. კვალად უამსჯუ ამისსა (როსტომ-ფაშა ათაბაგის) განაწესეს სპანი და შეჰკვეთნეს მამუდიანთა გამოსადებითა: ფაშას, ბეგს, ალაი-ბეგს, სანჯახს და აღას“ (ვახუშტი, 169).

ასე, 1626 წელს ანუ ამ წლიდამ დიდებულს შესხეთში, შოათას სამშობლოში, მოიშალა 12 სეპისკოპოსო და ერთი სამიტროპოლიტო (მაწუვერელი, კუმურდოელი, იშხნელი, ანჩელი, მტბევარი, წურწინელი, წყაროსთაველი, ერუშნელი, ვალაშკერტელი, ანელი, კარელი, ბანელი, დადაშნელი). აქ გამოვარდა ქართველობიდან 200,000 ზედაც მეტი ქართველი.

ამერთი იყოფებოდა ორ სამეფოდ — კახეთისა და ქართლისად, ორ საერისთავოდ — ქსნიისა და არაგვისს, ერთ სასულითნოდ — საინჯილო, ამას გარდა მთავრობდნენ ანუ მოურავობდნენ სხვა და სხვა შირნი საბარათიანოში, საციცაიანოში, შუხრანში, ცხინვალ-ღვალეთში, ქართლის მეფის ლუარსაბ II-ის გამგეობაში ძლივს-და იყო მტკვრის ნაშირები ტფილისიდან სურამამდე. ამისთანა დაკნინებას გრძლობდა ჯერ ისევ მეფე ვოსტანტინე (1469—1505) და ამიტომ მოიწვია-

—რა ტფილისს კათალიკოზი, ეპისკოპოსნი და წარჩინებულნი, თათბირი გაშროთ მათთან კითხვასზე: „რაი ჰქონ განდგომილები-თვის ქვეყანათა და ვითარ მთავონ კვალად შეფობასავე თვისსა“. დიდებულებმა მოახსენეს: «ვინათგან მტკიცედ დგანან ერთგულობას ზედა თვისთა რჩეულთა შეფეთა იმერნი და კახნი და კვალად ათაბაგსა სამცხელები, ამასთვის არა განგიზრახავთ ბრძოლასა: რამეთუ თუშცა მრე ვექმნეთ ერთსა, არღარა მოგვცემს შერეუ ნებასა, არამედ ვაძაღოთ ჩაში, უკეთუ კვალად ავთს დმერთმან შეფობასავე შენსა“. ხოლო იხილარა ესე ვითარება თვისთაგანცა შეფემან, ამისთვის აღიჩნია მშვიდობა“ (ვახუშტი, 15).

კახეთისა და ქართლის შეფეებ შორის კახუწევეტილი ჩხუბი, შესისხლებათ იყო იმთავითგანვე. მეტად ავად ეზურობოდა ქართლს კახეთის მეფე ავციორგი. მუბრძოლი კახელები დაიჭირეს ქართლელებმა, მცხეთას სვეტი-ცხოველში შერეეს, დაანოქეს და დააფიცეს: «ამიერიდგან კახელ ვაცს ნუ გაუმარჯვნიათ ქართლელ ვაცზე». მაგრამ მძლავრობისთვის, შინაობაში მანინე ხელი არ დაუხებებიათ. 1574 წელს ალექსანდრემ დახოცა თავისი ძმები და გამოეფა კახეთში. სისხლმა სისხლი მოიტანა. 1603 წელს მისმა შვილმა გიორგიმ იგი დაამხო და თვითონ გამოეფა, მაგრამ მას წამოედაფა ძმა დავითი, დაამწყვდია, მამაც შეიპყრო და თვითონ კახელმწიფიდა. იმეფა სულ 6 თვეს და მოკვდა. ქეთევანისაგან მას დარჩა ვაჟი თეიმურაზი, რომელიც წარგზავნეს უაენის აბაზის კარზე და იქ გამოიზარდა. უაენმა დიდის ჯარით მეფედ კახეთისა გამოგზავნა ალექსანდრესივე შვილი გამაჰმადიანბუელი კოსტანტინე. ამან მოტყუებით მიიწვია ბასაკში მამა და ძმა და ორთავე დახოცინა, და რძალს ქეთევანს შეუთავადა—ჩემზე გამოთხოვდიო. კახელებმა ქეთევანი მეფედ დაისვეს და კოსტანტინე მოჰკლეს. ვიღრე მას მოჰკლავდნენ, იგი რუსის ხელმწიფის ელჩებთან ასრე მართლულობდა: «მამა ჩემი ჩხუბში მოჰკლესო, ხოლო ჩემი ძმა გიორგი ახად შოიკლას: იგი თქვენნი ხელმწიფისა და უაენის მოდალატე იყოო. მან ფაშის ქალი შეირთოო, მათს სპასალარს ელჰარაკებოდაო, მათი ქვეშევრდომობა სწადლო და ეს უაენმა კარტა იცოდლო (ბელაქურთვი, 487).

არჩილ მეფე მას შვიდ-გზის წყევლად იხსენიებს, და სწერს:

„კონსტანტინეს თან ხლებოდა შარვანელი და ყაჯარი ბაზარს იღვა. წამოვიდა ეშმაკისგან დასაჯარი აქეთ ამას შეეყარა თვისნი ყმანი, კახთა ჯარი. შებმულ იყენენ, მოცაგვლათ, თუმც ეხმარა ხმალ ხანჯარი“.

ეს მის შემდეგ, როდესაც ბაზარში მდგარს «შვიდ-გზის წყევლს» დაღატოთ მოკვლა თვისი მამა და ძმა, ერთს მთაბაში («ზაფხანკინში») ჩაედვა ორთავეს გვაშები და მათზე დაეჩხეს მათნი მსჯებელნი ორნი ძმანი რუსთველი და აბელი (1605 წ.).

საკვირველი ოჯახი იყო ის, რომლის რძეობა ბედმა არგუნა დიდებულს ქალს ქეთევან დედოფალს. ამის მამამთილი მეფე ალექსანდრე (კონსტანტინეს-მიერ მოკვლული) მონადირე კაცი იყო და რადგან მჭიდროდ მოსახლეობის გამო სანადირობა ძალიან ნაკლებად იყო აშენებულს კახეთში, ამიტომ იგი გუელდაწყვეტილი ამობდა ხოლმე: „ახ, ნეტარძი ოხერ მექმნეს კახეთი, რათა მაქვნიდეს სანადირონი მრავლად“ (ქართლ. ცხ., გვ. 110). მისი ნატურა ასრულდა მის შვილის-შვილის თეიმურაზის მეფობაში, შენიშნავს მემატიანე.

ამისთანა კაცის ხელში იყო კახეთი, როდესაც ერეკლეს მოკიდა უკნი აბაზ (1602 წ.) და დაიბარა აქ თვით ეს ალექსანდრე მეფე და აგრეთვე ქართლის მეფე გიორგი. ჰირველს უკენა ჩამოართო კაც ელისენი (საინგილო) და მეორეს ღორი და აღჯაყაღაბერდუჯი, სავა დასახლა ელი ბორჩალო.

მას აქეთ კაკში გასულთანდნენ ვახანაშვალები, რომელთაც მამადიანობა მიიღეს, უკენს აღუთქვეს მორჩილება. ჰირველ სულთანად იყო აღიბეტი. ეს დასახლდა ელასონ სიმაგრეში, გაამაგრა დადისტინის კარი სარუბაში და კახეთის მეფეს თავს აღარ უკრავდა. იგი ურია იმ ქართულ დიდებულთა რიცხვაში, რომელნიც მოუძღვნენ შაჰ-აბაზს.

მეფე თეიმურაზი მას გაუწერა და მისი დასჯა მოინდომა

„გამიწყრა ოდეს ყბენი, შოჰჭყა, წაჩეთს*) ვინა ზისა,
 ალიბეგ სახელდებული, პატრონი სარუბაშისა.
 მისი მამინდა პასუხი, ჩვენება ჩემის რაზმისა
 მალ შევანანე სიკვდილით მოყოლა შაჰაბაზისა

„ველოთ, მისლოდნენ სარუბაშს... **)

თავი მოსკრეს ალიბეგსა, შეუხახეს: „იდევ აგრე!
 ვით გმართებდა შექმნილ იყავ შაჰ აბაზის შენ მოსაგრე“?
 მოვიდნენ, თავი მომართევს (არჩილიძანი, 118).

ასე იყო, მაგრამ ალიბეგის დინასტია მის სიკვდილით არ მოსპობილა. მის შემკვიდრებმა დაიპურეს დიდი, ფრიად მდიდარი კუთხე საქართველოსი და ქართველობა გაამაჰმადიანეს. მათ უკუდმართობის გამო თითქმის შთელის 200 ვერსის მანძილზე დღეს საინგილოში ქართველობს რაღაც 5000-მდე სული და 9,600-მდე სული კი აღარ ნადგობს, რომ დაუბრუნდეს მამა-პაპათა შჯუდს, გვარ-ტომს. წინანდელი ციხეები, კოშკები, საუდრები და ქალაქები კი ნანგრევად ჭვიან.

ქართლს მამის, ლუარსაბ მეფეს კარდა, პატრონობდნენ არაგვის ერასთავი ნუგზარ, ქსნისა იესე, ცხინვალ-დვალეთს განაგებდა გიორგი სააკაძე, რომელიც ტფილისის მოურავიც იყო, საბარათიანოში პირველობდა მდიმანი, მუხრანში მუხრან-ბატონები და სხ. ნუგზარის პაპი ქსნის ერისთავის დანშარებით ამოწყვიტა არაგვის ბაზალეთის მფლობელები თეოფორმანიძე და ჭარმეული და დაჭირა სიმაგრე ბაზალეთი. თვით ნუგზარი იყო საშინელი მტარვალი. მან მოჭკვლა თავისი ბიძა, მამის შველელი, და გაერისთავდა დუშეთში. შლატან იოსელიანი გაჩაგრძობს (Описание гор. Душета, 37): იწყება ბნელი სურათი დუშეთისა და არაგვის მხრისა უფლუ-

*) იგივე წუქეთი, აწინდელი წახუტი.
 **) დაშორებულია სოფ. კახუ 20 ვერსით. დაღისტანს გადსასვლელ კარად ითვლება.

ბასა ქვეშე უვიც ღესხობიზმისა. მშვიდობიან დუშეთის ნიადაგზე, მორწყულზე მის მთელობელების სისხლით, იგების საცხოვრებელი ცოფიან ნუგზარისა და იკლათებს მისი დინასტია შემკვიდრებოთ და დასაწყისით უოკელგვარ ძალმობრეობისა, საშინელებისა, ერის თრთოლისა, სისხლის დაქტევისა, გარუხნდლობისა, დაჯატისა, ფიცის გატებისა.

„ნუგზარი არ გამოფთვილდებო დუშეთისა ანუ პაზაღეთის ნაწილით, მალე იპურებს მთიულეთსაც და უველა მცხოვრებლებს არაგვის გაუოლებს, ხდება რა ძლიერ ვასისადა, ჭვიჭვრობს თავის შვილს შერთოს ცოლად მეფის ლუარსაბ II-ის და, ხოლო უთვლიან რა უარს, ემხრობა თავის სიძის გიორგი სააკაძის ჰარტოას წინააღმდეგ მეფე ლუარსაბისა. ნუგზარი დიდი მოსაქმე იყო აბაზ უჯინის მიერ საქართველს ახსრების ხანაში. ბეჭედი მისის სისხლის ღვრით მთელობელობისა დღევანდლამდის გაიმეორების ხალხის მიერ:

„ნუგზარ ერისთვის ღროსაო —
სისხლის წვიმების ღროსაო!“

„ლუარსაბ II-ის დროს ნუგზარი წავიდა სმარსეთს, საცა შაჰ-აბაზმა უოველის ჰატივით მიიღო. დაბრუნდა რა საქართველოში, ცხადლივ უდალატა შეუეს და თავის რაზმით ეახლა განჯას მოსულს შაჰ აბაზს, რომელიც მოიმართებოდა საქართველოსკენ შტკიცე გარდაწვევტილებით მის დასაწერობად და გასამაჰმადიანებლად. უბედურებანი ამ ლაშქრობისაკან ცნობილია“ (იქვე).

ნუგზარი რომ გარდაიცვალა, მის მთადგილედ გამოჩნდა მისი შვილი ბადურე (1619 წლის წინა წლებში). მას წაღვრა მისი ძმა ზურაბი, სააკაძის ცოლის ძმა და მის მიერვე გახდილი. თვით სააკაძე ამბობს: „ზურაბს შევსთვალე: „რაც იცო, სრულ ჩემი ხასწავლებია“ (ტ. 287). ამ ზურაბის შაჰ აბაზის კარზე მყოფმა ცხაკაძემ მოსწერა: ნუგზარის სიგვდილი იქნეთა ერის დაღუწვად. უკვე ადარ არის რკინის ხელი, რომელიც იჭრდა სამეფოს მშვიდობის, ადარ არის წინამძღოლი, რომელიც ემეარა იმედი ერისა და ჩემი საკუთარი. შენი ძმა ბადურე, რომელიც დაატარა ადგილი

არაკების სამთავროს მფლობელისა, სუსტია ტანითაც და სულითაც. შენ და, ზურაბ, საუფარელო ჩემო შვილო, ზრდილო ჩემო უმცბი-
 დანგე, მწიფდებოდი საომო საქმეებისთვის. მოდი ჩემთან, წარსდგი
 წინაშე დიდის უაინისა და შეიმოსე აქ, წინაშე უმადლეს ტახტისა,
 წაღებითაც და უფლებითაც მფლობელისა“ (ეს ამბობუელია უფლად
 სამდგელთ ნიკიფორეს ხელნაწერიდამ ზღ. იოსელიანის მიერ.
 ЖИЗНЬ В. МОУР., გვ. 49). ზურაბი სიხარულით წავიდა თავის
 სახლობითურთ. უაინმა მისცა. დაბრუნდა. დამარცხა ბადური (ეს
 გაიქცა იმერეთს, სსინხს). ზურაბი დამკვიდრდა დუშეთში და მალე
 დაიპურა ხევი დარიალამდის, რომელიც მანამდე ქართლის მეფეთა
 გვირგვინს ეკუთვნოდა. მას არ უნდოდა ქართლში ემეფუნა სვიმონს,
 ამიტომ საძაგელი საქმე ჩაიდინა: ღამე შევიდა ცხვილოსის ციხეში,
 საცა ეძინა მეფეს, მოჰკლა იგი (1629 წელს), და მისი თავი წა-
 რუგზავნა თავისს სიმამრს თეიმურაზს. ხოლო თეიმურაზმა მოაყ-
 ვლეკინა სიძე და მისი ქვრივი მათხიკა იმერეთის მეფის ძეს
 ადექსანდრეს. (ზღ. იოსელიანი. Описание Душета, გვ. 38).

1625 წელს მეზობელ თეოდოსებმა ამწვევითეს დედაბუდიან-
 ნად რეხულის მფლობელი დასხელი, რომელსაც დიდებული სადგური
 ჰქონდა დაწნას.

ურკისი საქმე დაემართა ქველს წერეთელს.

ქველს წერეთელსა ებრძანა ადვილად ჩემი მუქარა,
 მიუხე, დავსწვი, დავსდაგე, ადვილ წაუხდა რუქარა
 წამოველ, უკან მომდივა, ნიავმან ველარ უქარა:

შეესძახე: „სუდად გაგიცუდლა — გლობ — შენი ბაქი-ბექარა“.
 ახლოს მომართა საბრძოლად...

ორი ისარი გულსა ვკარ, ხსენება შექმნა დედისა:
 (იოსებ ტფ., ტ. 268).

დაიდ. შავ-ბელი იყო ეს დრო: ტყეში მალე ჰქარაშებდა
 საქართველოს სიგრძე-სიგანესე.

იფიქრე ბოქიძე უმცროსი — მადლენ ღმრ. იმერ. იმერეთის იმერე

გიორგი სააკაძე

აწ. ზაფრანაა, ვის წინა

ვერ ვაზრდი ჰგვანდეს, ვერ ია.

შოთა რუსთაველი.

რამდენი ხანია, ისმობდა, ახალი შესანიშნავი თხზულებები გამოდისო შესახებ გიორგი სააკაძისა, ეს თხზულებები წაიკითხეთო და ნახეთო, რა ცილებს სწამებენო ჩვენს „ჰანნიბალს“, „უზენაესს გმირს, რომლის ბადალი ვერ არ მოუცილო მსოფლიო ისტორიას“, იმას, რომელსაც „მე ლოდვას რომ შემეძლოს, უოჰოლდდე ხელაშურობილი შევედრდი ზეტას: გიორგო სააკაძისთან პირები ბლომად მოუვლინე ბედკრულ საქართველოს შეთქა.“ ესეთი რამეები გვიმზობდა, ჩვენც გვიხაროდა, ალბად, ახალი საბუთები გამოაჩინესო მოურავის შესახებ, და წინდაწინვე ვსიამოვნებდით: მადლობა დმურთს, რასაც იმთავითვე გუფით ვნატრობდით, ის შეგვისრულდება, ქართველ გმირთ: სავანეს კიდევ ერთი გმირი შეემატებაო, მოურავ სააკაძეს მოეწმინდება ის მწიკვილი, რომელსაც მას გამეტებულად და ერთხმად სტებებენ ყველა არსებულა წყაროები, ჩვენებურები და უცხოურები, და ამ წყაროებზე დამუარებულნი იკეთა სახელოვანი პირნი, ვით ვახუშტი, ანტონი კათალიკოზი, ერეკლე II, ბრასე-პლ. იოსელიანი, სიმ. ღოდობერიძე და სხ. დიად, ასრეთ შთაბეჭდილებას ახდენდა ჩვენზე უვიროლი და დადალებანი „გმირის“ სააკაძის შესახებ, მაგრამ რაგორ მოგტუეფდით! არათუ ახალი რამე

ბოძეს, არამედ ძველებიც ისე ვერ ცადმოგვეს, როგორც სუფიანს, და თანაც ცილისმწაქებლად მონათქვამის ყველა ზემოხსენებულ პირები წინაშედიდითურთ, რომელსაც, ამასთანავე, სააკაძის ერთმა მესოტემე მხაკვარი და ბინძური ხელახი უწოდა.

არა დირს აქ იმათზე ლაშარაკი, რომელიც სააკაძის ხოტბას ამჟღავნებენ არა ისტორიულ ფაქტებზე, არამედ ბ. ნ. ა. ფურცელაძის წიგნზე „ზრდელა საქართველოს მოსახლობად და საქართველოს შესაერთებლად ანუ გიორგი სააკაძე და მისი დრო“, რომელიც დაწერილია ძველანდელ აზნაურულ „უჩემოთ ვინ იმდურეთას კალაზე და აღატლიცებულთა იწილთ-ბიწილთ შრომანთ გვრიტინოთი“ უფრო, ვიდრე გამოსაღებარ ცნობებით.

საკაძის ამოვი ჩაქსრვილია მე-17 საუკ. დამდეგის მკისინვარების ხანას ისტორიაში (იხ. ქვემო) და აქ კი ჩემ თავს ნებას ვაძლევ რაიმედე სიტყვას ვთქვა იმის შესახებ, თუ რა და რაგებს გვწამებს ბ. ფურცელაძე და როგორ ეპურობა ისტორიულ მსაქმს.

„ამას (განუგებ შეთხზვას ცილებიხას, სხვის სიტყვების განკებ გადაკეთებას, განკებ ჩირქის მოცხებას და ტალახში მოსვრას, ქვეუნიხის ხსნის ქვეუნიხის დაღუპვად გადაკეთებას და სხ.) — ამას ვხედავთ მართლ წინაშეაღში და ხანასაშვილში, რომელიც არ უკადრია ჯერ არა ქვეუნიხის შეისტორიეს“ (ბრძ., 116).

აქ არ შეუჩრდებით იმ წვრილმანებზე, რომელ ჩვენ 1894 წელს დაუნდობივართ ვანუშტის და ჯუღას დაგვიწერიო ბაკრატის და და არა ლუარსაბისა, აარაჯის მოკვლა აღგვინიშნავს თრიალეთზე და არა სსერტის ჭალაში ამისთანა რამეებს და აგრეთვე იმისაც, სააკაძისაგან თსეთის გატყუების დროს თამასე მანაბელი მისი მშველელი იყო თუ მტწინააღმდეგე, არაწითარბ მნიშვნელობა არა აქვს იმ კითხვის გამოსაწყვეტად, თუ როგორც კანთი უჭა მოურაგა, ვედა ეს რომ შეცდომად იყოს ჩვენ სწ და ვანუშტის lapsis calami, კიდევ რჩება მრავალი მასალა სააკაძის მძროფნობის გამოსამხვევებლად; მის დროის გასაშუქებლად.

ჩვენს „საქართ. ისტორიაში“ სიტყვებზე „გზობრუნებ შექვის დროს მათ (საკაძის) მშველელი უჭადრბის მანისი 1893 წელს“

ამის დაურთავს ბ. ფურცელად: „უნდა იყოს 1603 წ., რადგან გიორგი მეფე მაშინ იყო“. ჩვენ ხსენებულ ცნობას სააკაძეს გვარტომობის შესახებ სიტყვა-სიტყვით ამოღებული გვაქვს ერეკლე მეფის თავდაზნაურთა სიებიდამ (იხ. ქვემო).

ჩვენ გვისმარია: „შაჰ აბაზ ეყენა“. ფურცელად შენიშნავს: „შაჰ-აბაზ სახელი ჰგონია ჯანაშვილს-ო“ (421).

ამ შემთხვევაში ჩვენ მივღევთ ქართ. ქრონიკების ტერმინოლოგიას, რომელიც სწერენ: „შაჰ თამაზ ეყენი“ (პაროქ. ქრ., 9), „ეყენი შაჰ-აბაზ მოკვდა“ (იქვე, 11), „დასვეს ეყენათ შაჰ-ისმაილ“, „შაჰ-აბაზ ეყენთან წავიდა ბატონი თეიმურაზ“ (იქვე, 27) და სხ.

ამისთანა რამეებით ჩვენი „სრული უვიცობის“ დამტკიცება ყოფილად შეუძლებელია. ვნახოთ ახლა, რა ფასისაა ბ. ფურცელადის სხვა ფურცო სხვილმანი, ჩვერის „სრულ უვიცობის“ დამამტკიცებელი რამეები.

ა. თავის წიგნში ბ. ფურცელადე სწერს (გვ. 427): „ბადავოდეთ ჯანაშვილის განგებ მოგონილს და შეთხზულს შეზავებულს ცილებზე“.

აქ ნიშნულად მოჰყავს. ჩვენი „საქ. ისტორიიდან“ სიტყვები: „საკადე დედაწულიანად გაიქცა თავის სიმაშრთან დაზარული ცხენებით“. ცხენების დაზარკის ამბავი ჩვენ სიტყვა-სიტყვით ამოვადეთ სააკაძის მხრატობის იოსებ თბილელის წიგნიდამ და აკრუთვე პაროქის ქრონიკილამ. შუად.

ჩვენი ისტ. გვ. 289:

ი. თბილელი ტაეპი 118:

კაცი ჩავგზავნე: მათ შვიდი კაცი ჩავგზავნი... მათ შვიდი ცხენი დაჰმარეს, ჩვენთვის სასხდო- ცხენი დაჰმარეს, ჩვენთვის სასხდო- მად კმარისა. მად კმარისა.

მამასადამე, არც არა... კანტე... მოგვბეგონა დაზარდა... გვიანზავ-შეგვიზავებია“.

თუკ ცნებავო სიმაშრადე, თვითონ ფურცელადესეუ „შეუზავებია“ რაღაც, რადგან სწერს; იმნობტელამ რომ ცალშვილი კამიოტადან

„40 ვერსი მეტი ტყე-ტყე ირბინეს“, „ქანც მოწვევტილი“ რომ იყვნენ, „მაშინ მისთა მხლებელთა დაჰმარეს ცხეთის ხიდზედ მის დასაჭერად დაყენებულთ მცავეთა ცხენები“ (ბრძ., 428).

ესეც არ მართლდება არც ერთის წყაროთი და არც იმავე იოსებ თბილელთ.

118 ტაუპში ცხენების დაპარვაზეა ჯაშარაკი.

119-ში წავეკის დგომასზე.

120-ში: „გოსთიბეს იყო სხვა ჩემი ძივნად ულახუი ცხენია, ნოკზოგო თოხარაკები“.

121-ში: „უმათ მითხრეს: „სიოკენ წავიდეთ“.

მე უთხარ: „გზება დაეხსრიკოთ“.

122: „უმათ უთხარ: დიდგორს მივმართოთ“.

123: „ქაღნი და კაღნი... შევერბით დეემ რა ქმნა ბინდება“.

124: იმ დამეს წაველეთ დიდგორი.

კოშკის თავს გზა გარდუქციეთ, ჩაველით მადნარს მთიანთა... ვერ გვიგრძნეს თელოენიანთა.

125: თელოენის თავს ხმირს ტყეში მცირე ღვას ტბისა გუბენი; აქ გაკვითენდა.

126: დამუა.

127: კარსანის თავს წაველეთ, სად ახალქალაქურია.

128 } იქიღამ კაცი ჩავგზავნე ხიდის გზის შემტყუარია.

129 }

130: ხიდზე ჩავიდა, გასინჯა, 60 კაცი ფთხილობდა, ერთიც არა ძილობდა.

131—133: რჩევა, რა ქნან, გადასწევიტეს, მტკვარში გავიდეთო.

134—135: ხიდის ბოლოს შესტურეს და კავიღენ და გადარჩნენ.

არსიღვან არა სჩანს, რომ „40 ვერსის“ „დავლილებმა ცხენები დაჰმარეს „ცხეთის ხიდის მცავეს“.

ბ. „შემდგომ ანტონ I-ლი ვათაღიკოზისა და ვახუშტის ცილებისა, ფრანცუზის მოგზაურნი და შვედრაღნი — ევეღანი ერთხმად,

გარდა თითქმის თანამედროვე ქართველთა შწერაღთა არჩეულ მეფისა, იოსებ თბილელისა. თვით თეიმურაზ მეფისა და თანამედროვე მეისტორიე სპარსის ისკანდერ მუნჯისა, — დაწმუწებით ჯანაზაკობენ სააკაძის მუხანათობასა, ქვეყნის გამტკმლობასა და სხვა ამისთანაობასუც (ბრძოლა, 6).

ანტონ კათალიკოზი დაიბადა 1716 წელს, ვახუშტი ისტორიის სწერდა 1730 წლის შემდეგ. ამათი ცილები, როგორ „შეცდლებდნენ“ სააკაძის თანამედროვეებს, მაგალ., თუნდ დელაფაღლეს, რომელმაც 1627 წელს პაპისადმი წარდგენილს ანგარიშში ჩაურთა ცნობები მოურავის მუხანათობის შესახებ (იხ. ქვემოთ).

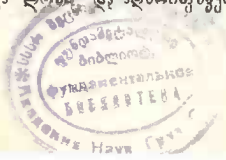
„ვახუშტისაც და ზღატანსაც ხელისმძღვანელად ჰქონდათ სააკაძის ისტორიის შესახებ მეტში წიგნი იოსებ თბილელისა „დამოურავიანი“ (ბრძ., 9),

„ამ დავთრების დაკარგვაში უმთავრესი ადგილი ეჭირა არბქელს, რომელმაც შეიყვანა შეცდომაში თვით ვახუშტი, ანტონ კათალიკოზი და სხვანი, მათ შორის ბრახსეც და ბრახსეს ისტორიის მთარგმნელი სვიმონ ღოდობერიძეც“ (ბრძ., 23).

მოდო და გაიკე, ვინ ვინ შეიყვანა შეცდომაში: ა) ვახუშტი-ანტონის ცილებმა არაქელი და „ფრანცუზის“ შწერლები, ბ) „დამოურავიანის“ ვახუშტი-ანტონი, თუ გ) არაქელმა ვახუშტი-ანტონ-ბრახსეთური!!

გ. მოურავი „ჭეშენივიდა — მრისხანების დროს — ამბობს იგივე არაქელ, ვითარცა მეგრძოლი ცხენი და შესძახებდა, ვითარცა ღომი, ვითარცა გუგინის მფეშენივი ვეშაში“ (ბრძ., 99).

თანამედროვის არაქელის მიერ დაწერილს ტექსტში ეს ასეა: „მოურავსა ამას, რომელსაც პირველში ჰქონდა დამკვიდრებული თვის შორის მხედრობა ბორბოტი ეშმაკისა და ამან პირველმა შვიდი სხვადა უბორბოტისი თვისთა თანა მთასსა, მოვიდა და დამკვიდრდა ამ მოურავსა შორის და იქმნა მისგან უგანასხეული უბორბოტეს პირველისა, რამეთუ ფეშენივიდა, ვითარცა მეგრძოლი ცხენი, და შესძახებდა, ვითარცა ღომი და აღმოიფეშენდა ლუარსაბსა ზედა, ვითარცა

გენიის მიფშინავი ვეშანი, და ეძიებდა სსსიკკდილოდ მას“ (არაქელი, იურია, 188წ, გვ. 28).

.. „შეჰ აბაზ იყო ისმანს, სადაც თვით და მოურავით ჰფიქრობდნენ და ივენენ განზრახვაში ეოვგელ დღე აოხრებისათვის საქართველოისა და დაცემისათვის ქართველთ შეფობისა“ (იქვე, 32).

აი როგორ და რისთვის „ჰფიშინავდა — მრისხანების (?!) დროს“ მოურავი! და ფურცელაძეს კი სულ სხვანაირად „შეუზავებია“!

დ. ჰლ. იოსელიანის გამოცემულს „დიდ მოურავიანის“ სათაურში (გვ. 33) იოსებ თბილელის სიტყვებია: „მოურავს ამის მეტი არა დაუშაგებია რა: ერთხელ ეს უთხრა ევენს: „მანამდი ლუარსაბ შეფე ცოცხალია, მანამ ქართლი არ დაწინარდებაო“. ანტ. ფურცელაძე ბრძანებს, შვიდი ხელნაწერი ჩამივარდა ხელში, ამთავან ოთხი წ. - ეითხვისა და არც ერთგან ეს სათაურები ვერ ვპოვევო (ბრძ., 47).

ჩვენ იმავე წ. კ. ხელნაწერები დავათვალიერეთ, ზოგი დაფანტული ანუ უთავბოლო იყო და ერთში, რომელიც გადაწერილია 1765 წელს (იხ. № 1536, გვ. 225), უმეტ-ნაკლებოდ ეწერა ის, რაც ჰლატონის გამოცემულშია: „მოურავს ამის მეტი არა დაუშაგებია-რა“ და სხ. ვერ წარმოგვიდგენია, „ბრძოლის“ ავტორმა როგორ ვერ იპოვნა ის, რაც სრულადაც დავარგული არ იყო!

ე. არჩილ შეფე ან. ფურცელაძეს მოურავის მოსარჩელედ გამოჰყავს და არწმუნებს თავის მეითხელს, „თეიმურაზის სიძეს, ვახთავე შეფე არჩილს, მწკრავს ჭეშმარიტს, ღრმა ფილანთოფოსს, ღრმად საქართველოს ცნოვრებისა და ისტორიის მტოდნეს, კაცს ყოვლად მიუფერებელს და მიუღებარს“ ჟანაშვილი ატყვევებს (ბრძ., გვ. 429):

„კახეთი ხომ ამოვსწყვიტეფ და ქართველნიც ექ ჩავგავრთო“

ფურცელაძე განაგრძობს: „არჩილიანში შეფე არჩილ ათქვევინებს სააკაძეს, როდესაც ისა სცდილობს შიბიბროს ზურაბ ერისთავი:

„კახეთა რომ ამოვწყვიტოთ, კვლავ ქართლიცა იქ ჩავგვა-
როთ“ (ბრძ., 430).

„როგორ გგონიათ, მკითხველო, რომ ამოვწყვიტოთ და
ნოჩ ამოვწყვიტოთ სულ ერთია? „ნოჩ ამოვწყვიტოთ“, როგორც
ჯანაშვილსა აქვს მოყვანილი არჩილის სიტყვები, გათავებული
საქმეა, კიდევ ამოუწყვეტიათ, „რომ ამოვწყვიტოთ“, როგორც
თვით არჩილს უწერია, ის არის, რომ ჯერ არ ამოუწყვეტიათ....
აი ჩვენი ისტორიკოსი (ჯანაშვილი) რა ზნესა და ჩვეულებებზე და-
ადგა სამწერლო ტაძარს, რომელიც ყოვლად წმიდათ და უბიწოდ
უნდა იყოს დაცული (და რომელსაც არ უნდა ეხებოდეს არა მზაკ-
ვარი და ბინძური ხელი.*) რათ უნდოდა ამგვარი სამარცხვინო
ცილები ჯანაშვილს? რათ კადრულობდა სხვის სიტყვების უკულმა
ვადარბუნებას სულ წინააღმდეგი აზრის გამოსაყვანად? რათ სწა-
შებს არამც თუ სააკაძეს, თვით სააკაძეზედ მწერალთ- ცილებს და
აბრალებს მათ იმგვარს თხრობას, რომელიც მათ სრულებით
გუნებაშია არ გავლებიათ და პირიქით სულ სხვა ულაპარაკნიათ?
შხალოდ ჩვენს უკრიტიკო მწერლობაში შეუძლიანთ გაჰბედონ ის-
ტორიის წერა ამგვართა კალმის მტერთა, როგორსაც წარმოადგენს
ჯანაშვილი და პოეტი ლასურაძე“... (ბრძ. 430).

ამისთანა ლაპარაკს „გმირას“ მოყვარის გაბედულობა და ჩვენის
საზოგადოების მეტ-ს-მეტი გულგუთილობა უკარნახებს ფურცელაძეს,
თორემ სხვა ქვეყანაში და სხვა საზოგადოებაში ამას კაცი ვერ გაიგო-
ნებს: ამასთანა ტყუილების დამწერს იქ შეარცხვენენ...

წარმოიდგინეო, ხსენებული არჩილ მეფე, წინააღმდეგ ანტონ
ფურცელაძის ზემო მოყვანილ რწმუნებისა, სწორეთ იმას ამბობს,

*) ამ ბრტყალებში ჩასმულისთვის თვით აქსონს ქალაღი გადაეკრა
და ისრე გამოეგზავნა ჩვენთვის ფეშქაშად თვისი „ბრძოლა“, მაგრამ გა-
მომცემლის (ტიტინაძის) მიერ გამოგზანწილში კი არავითარი ქალაღი არ
ეკრა და არა ეფარა-რა სიტყვებს „და რომელსაც არ უნდა ეხებოდეს არა
მზაკვარი და ბინძური ხელი“. ესეთი საქციელი განმარტებასაც აღარ სა-
ჭიროებს. ჩვენ გვატყუებს „ბრძოლის“ აქსონი თუ საზოგადოებას?...

წისთვისაც „ბრძოლის“ ავტორი გვიწოდებს „მზაკვარს“ „ბინძურ ხელანს“ და სს.

წ. კ. საზოგადოების ხელნაწერ „არჩილისში“ სწერია:

№ 424, 1701 წლ.: კახეთი ხომ ამოწყვიტეთ და ქართლიც იქ ჩავგვარეთ“.

№ 3700, 1706 წლ. იგივე

№ 1729 და № 418: იგივე.

მანიტაძისეულში (დაბეჭდ.) „კახეთი ხომ ამოწყვიტეთ და ქართველნიც იქ ჩავგვარეთ“—ჩვენს წიგნშიაც: იგივეა.

როგორც ჰხედავს პატოცხანი მკითხველი, ჩვენ არც „განგებ მოკვიტონია“ რა და არც შეგვითხზავს, „შევიტონია“ არც „მზაკვარობა და ბინძურობა“ გვიხმარია და არც „სამარცხებინო ცილები“ დაგვიწამებია, არც „გვიკადრებია სხვის სიტყვების უკუღმა გადაბრუნება სულ წინააღმდეგი აზრის გამოსაყვანად“.

ამგვარი განცხადების დაფასება მიგვიჩნდება თვით აქსონისაზვის და აგრეთვე პატივცემულ მკითხველისთვის. რომ თავიდანვე ნამეტან პატივისცემული არ ვყოფილავიყავით ანტ. იურცელაძისა, გაგვადნიერდებოდით და ტექსტის შეცვლის დაბრალებისთვის ამას მაინც მოვახსენებდით მას:

„Чѣмъ кумушекъ считать трудиться,

Не лучше ль на себя, кума, оборотиться“.

დავაკვირდეთ არჩილის ნაწერს და დავწმუნდებით, რომ იგი სწორეთ იმას ატყობდა, როგორც სწერია აღნიშნულს ხელნაწერებში (1701 წლ., 1706 და სს.), აგრეთვე დაბეჭდალს მანიტაძისეულში:

არჩილის სიტყვები (გვ. 96) შესახებ 1619—1623 წლების ამბებისა:

„უთხრა თურმე მოურავმა, „ზურაბ, კარგა ყური მიგდე: მტერობა და ამოწყვეტა შე ბოლომდის ვით დავიგდე...“ *)

*) კახელების ამოწყვეტანზე ლაპარაკი, თორემ გარეშე მტრის ამოწყვეტა მაშინ გმირისთვის სასახელო იყო არათუ მართა „თავშივე“, არამედ ზიცოცხლის „ბოლომდისაც“.

„კახთა უყავ, ყათლავიო, ქართველთ ზედა ცხენი ივღე“¹⁾
რა ესენიც²⁾ იქ ჩავევარო, მაშინ ვისლა შეურვიდგე“
მან (==შაპ აბაზმა) მოგვატყუა³⁾, რად შეგვექმნა ჩვენ ჩვენის

ხორცის ამქნელი,
დამაშხობელი ქვეუისა, ჩვენის ბოლოსა დამქნელი?

„კახეთა ხომ ამოწყვიტეთ და ქართველნიც (==ქართლელნი)
იქ ჩავევაროთ?
ჯერ ამ ლაშქარს ვუღალატოთ, მერმე მეფე აქ მოვევაროთ“.

ეს საუბარი მოურავსა და ზურაბს შორის მოხდა შის შემდეგ,
როდესაც ეახისაგან მრავალგვარად დაჯილდოებულსა სსაკაძეს შაპ
აბასი ავალებდა ახალს მისიას, კახეთის ხელახლად ამოწყვიტას და
ქართლისაც აყრას და სპარსეთს მირეკას.

„ყვეენმა უთხრა მოურავს:“⁴⁾ „გული მართლა მე დამყარე.
წადი, კახნი ამოსწყვიტე და ქართველნი(==ქართლელნი) ამიყარე,
კახთა ცოცხალს ნუ გაუშვებ და ქართველნი აქ მოყარე...
„დაასკენეს და გამოგზავნეს ამ მიზეზით სულ ესენი...
კახნი მუხრანს შეიყარნეს,“⁵⁾ ქართველები⁶⁾ არ არია.
უღალატეს (კახელებს), ამოსწყვიტეს, არ უთხარეს სამარია“.

1) ივლისხმება ყაენის მიერ მოურავისადმი დავალება, ხალხი და-
ავალა:

კახეთის აწიოკება—აყრის შემდეგ იქ მოგროვილ —დასახლებულები
ამოსწყვიტეო და ქართველნიც (ქართლელნი) აქ, სპარსეთში მომირეკეო.

2) ქართლელნი. მანამდე ვინ ჩავევარა ყაენისთვის სპარსეთს?

3) იხ. ქვემო „ყაენის აბასის ონაერობა“-ში არაქელის სიტყვე-
ბი: „ამაო და განხეთქილების იმედით მოატყუა (აბასმა) მოურავი და
უთხრა; „ლუარსაბი მოვა თუ არა, ქართლზედ უფლებას შენ მოგ-
ცემო“.

4) 1619 წელს, ე. ი. კახეთის პირველ ამოხოცა-აყრის შემდეგ
წელს, როდესაც დანაშთენი კახელობა რაოდენათმე კვლავ დალაგებულ
იყო ათხრებულს სამშობლოში (იხ დაწვრილებით ქვემო)

5) მოიყვანეს. 6) ქართლელები

აი, ამას ამბობს სააკაძის შესახებ იულიუსოფისი, „ყოფილად მიუფერებელი და მიუდგარი ისტორიკოსი არჩილ მეფე“. ანტ. ფურცლაცხეს ეს სააკაძის ხატბად მიაჩნია, ალბად, ისიც ხატბა, როდესაც იგივე არჩილი ამბობს „მოურავი ვეღარ დადგა... ვერ კარგი ქმნა ორგულობა“ (იხ. ქვემო). მაგრამ ამას თავი გაფანებთ, ვსთქვათ ის, რომ მუხრან-ალაიანს კახელების ამოწყვეტის დროს (1623 წ.) ჩვენი „ჭანბალი“ ჯერ კიდევ ჩუმათ იყო. ხოლო სპარსთა წინააღმდეგ ხმალივ ხელი გაიკრა მის შემდეგ, როდესაც ხელში ჩაუვარდა ყენის ბრძანება აქურ სპარს მოხელესადმი:

„ქართლი აჰყარეთ, კაცთაგან დაასუბითა (=დააცალიერეთ). ერთპირად გამომიგზავნეთ, მკლავებს საბელი უბითა, მოურავს თავი მოჰკვეთე. ვეღარა ქნას-რა შუბითა“ (თბილ., ტ. 185).

ცხოერი ყენის განკარგულებაში რომ ეს სამი სიტყვა— „მოურავს თავი მოჰკვეთე“— არ წერებულყო, ვეჭვ, სააკაძეს ხანჯალი ეძრო და სხვა, ყენის მიერ მოტყუებულ და გაწბილებულ ქართველ დიდებულებთან ერთად გამკლავებოდა სამშობლოს მტერთ. თუ მას ქართლის შეეღა გულისთ ნდომებოდა 1619 წლიდამ, როდესაც ყენმა იგი და სხვა სარდლები დიდის ღამქრით გამოგზავნა კახეთის ხელახლა ამოსაწყვეტად და ქართლის ასაყრელად, ვიდრე 1623 წლამდე დიდი დრო ჰქონდა ქართველებისთვის განგუნადებინა, თუ რა მიზნით მოსულიყო სპარსთა ღამქარი საქართველოში.

თორემ ის კი ჩვენც გვჯერა, რომ სააკაძეს და უველა მამინდელ მუხანათების სვინილის მოსვენებას არ მისცემდა ორგულობა სამშობლოსა სასარგებლოდ სისხლის მწოველ ველურისა.

ჯული ეჩუება კაცს, როდესაც იგანებს სააკაძის, ყენის და უველი ტყვე ღურასბის მიერ შეტყვის ცხინდამ ქაჯის დათვალიერებას და შეძლებს უნებურს დიადოგს მოურავ სააკაძეს და ღურასბს შორის.

— დიერთო, მიუტყვენ მტერთა ჩემთს!

— შე ვარ შენი მტერი? ეუბნება ტუგე—შეფეს თავზარდაცემული სააკაძე და თვალი ცრემლით ეგსება.

— შეგეძლო ჩემზე გეუარა ჯავრი და არა ხაღხზე, რომელიც სამარადისოდ დაიდუმა, და არც ეგექსიაზე, რომელიც ავადობისა სარწმუნოებასა და ცხოვრებაში.

ამ წამიდან, სწერს მოლოზანი მაკინე, თეიმურაზ I-ის შვილის შვილის ქალი, გ. სააკაძემ გულში ჩაიდო მტრობა სპარსეთისა და განიგულა, ადრე თუ გვიან, სპარსთა უღლის გადაგდება, სვინილისას განწმენდა ბრადისგან, რომელიც ჯოდად აწვა მისს სულს სამშობლოს გამცემლობისა გამო. (Жизнь В. Моур., გვ. 45.)

მაგრამ საქმეც ეგ არის, რომ მისი 'გვიან' დაგვიანდა იმ წამადის, ვიდრე სპარსეთიდან მოვიდოდა ბრძანება თვით შიურაჯის თავის მოკვების შესახებ, და მაშინ კი სამშობლო უკვე 10-ის წლის მის წინად ამოწევილიყო და საუკუნოდ აყრილი. მისს დეკან-დელს ხელგამოდებას სარჩულად ედო უფრო ჯავრის ამოგრა მისდა სიკვდილის გადაწევილისთვის, თორემ მის აწახეებით დაკოდიდს და დაწეულეებულს სამშობლოს, როგორც მოსალოდნელი იყო, არა ეტკორა სიკვდილისა და ხელ-ახალ მუსრვა უღეტის შუტი.

ვ. სააკაძე იყო უბრალო კაცის შვილი (ბრძ., 7). თანამედროვე წყაროებიც სააკაძეს მცირე აზნაურშილად სთვლიან. ამიტომ გადაემტერნენ, რომ მდაბალი ჩამომავლობისა იყო. ეს არ შეესაბამება უტყუარ ჩნობებს სააკაძეთა გვარეულობის შესახებ.

ერეკლე II სწერს 1783 წელს კატერინესთან დადებულ ტრაქტატში (, ივერ., 1884, V, 25): თავადი თარხნიშვილი, *) ესენი ძველად იყვნენ დადისტანის მხრის თავადნი ჭანკაანად წოდებულნი, რომელნიცა აწვა არიან დადისტანს და ბელაქანსა შინა ჭანკაანად წოდებულნი. ამათნი გვარნი ვინმე მოვიდნენ სისიანის კეროდ ჩახევისანის მხარეს, დაუქნნენ მუნ და შეფემაწ სომეხთამან მიიღო ხარისხითა პირველისა აზნაურისთა. და მიიღეს ამით სარწმუნოება

*) ერეკლეს ეს ნაწერი უმეტრეალებოთ ჩავუთრეთ აჩვენს საქართველოს ისტორიაში (გვ. 288).

სომეხთა და უწოდეს სსაკ, რომელი არს ისაკ, და მისცა ადგილი აგულებს შინა და გუხთანის მოხელედ განაწესეს წელსა ქრისტეს აქეთ 767-სა, ხოლო უკანასკნელ რა სხარსთა იწვეს დამდაბლებად სომეხთა საძეუფლასა, გადმოსახლანენ მუნითკან და მოვიდნენ ქართლს. და შეფემან საქართველსმან მიიღო იგი და უბოძა თემის ხეობასა შინა მამულნი და მოხელობა კლდეკარასა. ხოლო შემდგომად ამისა დროსა გიორგი მეფისასა წელსა ქრისტეს აქეთ 1503 *) იწოდებოდენ მოურავებად და ხარისხით მესამე თავადად. და უკანასკნელ ოდეს მოვიდა შაბაზ ყაენი სპითა დიდითა საქართველსა ზედა წინამძღოლმელობითა სააკაძე გიორგი მოურავისა, ვათარცა მოუთხრობს ქართველთ მატანესა შინა, მიზეხითა ამით მეფეცა ღუარსაბ შეპურობილ იქმნა შაბაზ ყაენისაგან, რომელიცა აძულებდა მამადიანობასა. ხოლო მეფე, არა მიმღებო ბრძანებისა მისისა, იწაბა ქრისტესთვის წელსა 1622-სა, და შემდგომად ამისა შაბაზმან დაუმტკიცა თავადობა გიორგის და უბოძა გვარად თარხანობა (რომელ არს თათრულეუბ თავისუფლება), და მუნდგან იწოდებიან თავადად თარხანისშვილებად.

თვითონ გ. სააკაძე დაიბადა 1582 წელს. იგი იყო შვილი შიოშისა და ეს კი სსამისა. 1593 წელს 24 მკათათვეს დედოფალი ნესტანდარეჯან უბოძებს წყალობის წიგნს და ნიშანს სსამ სააკაძეს შვილებს სსხლთხუცესს ზურაბს და მისს ძმას შიოშს და უმტკიცებს მათ ჩადის ციხეს „მისისა მართლისა სკართველანისა სსამძღურითა, მთითა, ბა-

*) ჩვენს „საქართველოს ისტორიაშია“ (გვ. 288) ეს ციფირი დავტოვეთ, თუმცა გიორგი (მეცხრე), ვახუშტის ქრონოლოგიით, ნაჩვენებია მეფედ 1525—1534 წლებში და არა 1503-ს. არ დავივიწყებთ, რომ ეს 1503 შეცდომა არ იყოს დიდად დამსაუბრებელ თავად თარხანისშვილების საგვარეულო სიგლები რომ დაიბეჭდებო, მაშინ გამოჩნდება სინამდვილე: ეგების იყოს 1613 მაგიერ 1503-ისა. თავად-აზნაურობას დიდი ღვაწლი მიუძღვის ქართულ კულტურის შექმნის საქმეში: შოთა, მთარგმნელები, გურამისშვილი, ბარათაშვილი, ილია, აკაკი... სულ თავად აზნაურობაა. ამიტომაც მიუცილებლად საჭიროა ყველა თავად-აზნაურთა გვარეულობის სიგლების დაბეჭდვა. ამ გვარეულობათა ისტორია ამავე დროს არის ერთი ფურცელთაგანი ქართლისიანთა ისტორიისა.

რათა, წყლითა, წისქვილითა, სახნავ-სათიბრითა, შესავადითა და გა-
მოსავლითა“ (საქ. სიძგ., III, 140).

1580 წელს თბათვის 30-ს მეფეთ მეფე სვიმეონ წყალობის
წიგნით და ნაშნით სააკაძეს ფრიდონის შვილებს და იოანეს უბო-
ძებს შათს კერძს სოფელს სამღერეთს, ახალშენს და აბალიას (იქვე).

1608 წელს ღუარსაბ II ქალაქის ამირათა ამირას გიორგი
საკაძეს უბოძებს სოფელ კრწანისს (საქ. სიძგ., ტ. II, გვ. 50).

მე-XVII საუკ. დამდეგს ქართლის სამეფოში უკვე «განმკვიდ-
რებულ იყვნენ შთავარნი და დაეპყრათ ხევნი და ხეობანი თვისად, ღ
უმეტეს ყოველთა სააკაძე გიორგი მორეგი ტფილასისა, ქცხინვა-
ლისა და ღვალეთისა..., მხნე, ახოვანი, ძლიერი ძალითა და შემხარ-
თებელი, უშიში, მცბიერი, მზურჩხელი და დაუნდო“ (ქარ. ცხოვრ.,
გვ. 35).

ოსმალეთის ისტორიაში ჰამმური ამბობს (Hist. de la Géorg.,
გვ. 60): „ეს (გ. სააკაძე) ისეთი უშველებელის ტანის მოხუცი იყო
და ისე ძლიერი, რომ მას უწოდებდნენ ხარს“ (Taugreau).

პლ. იოსელიანი სწერს (Жизнь В. Моурва, გვ. 5), სააკა-
ძეთა შთამომავლობის სიგლებიდან და უმეტესად როსტომის შიერ
1625 წელს ბოძებულ სიგელიდან სჩანს, რომ ჯერ ისევ თამარ
მეუთას დროს ცხოვრობდა ჯან ზურაბ სააკაძე, დაჯილდოებულა ში-
რად და გვარგვრებით დამსახურებისათვის მამულებით. ბაგრატიონ
ჟამს ლანგ-თემურმა თვით მეფე და მასთან ერთად დონა სააკაძე-
დაატყვევა ტფილისის ციხეში.

1625 წელს როსტომ მეფე სწერს სააკაძის შვილს თარ-
ხანს (Груз. двор. грам., გვ. 6): „შაშა შენი მოურავი
გიორგი რომ გაშორდა საქართველოს, მაშინ შემეგვადრეობითი და
მეფეთა შიერ შენის გვარეულობისთვის ბოძებულნი მამული ნაწილად
სახსრად ჩაირიცხა და ნაწილად კი მიებოძა სხვათა. ჩვენ გვეცნობა,
რომ შენ ხარ არზრუმს. ვიცოდით, რომ შენს გვარეულობას დიდი
სარგებლობა მოუტანია ჩვენის სახლისა და მამულისთვის, ჩვენ დი-
დის ხელმწიფის შიქ აბაზის თხავნით დაგიბრუნეთ მთელი მამული,
რომელსაც ფლობდნენ შენნი წინაპრნი, და ამას გარდა გიბოძეთ

სოფლები ისტრე და ნოსტის-ოდისი, გლეხებითა და მთელის მათის
სახელთ მიწებითა“.

სიტყვით, გიორგი სააკაძე დიდებულის და ქველადგე დამსახუ-
რებულის გვარეულობის შვილი იყო და ვერ წარმოგვიდგენია, რათ
სთვლიან მას დაბალი, უბრალო ჩამომავლობის კაცად.

ზ. „ჭანნიბალი“; მაგრამ არაყო მართოდ იგი, არამედ მს-
ზედად მეტი, „უხენაესი გმირი, რომლის ბადალი ჯერ არ მოყ-
ციათ მსოფლიო ისტორიას“.

თქვენს ბირს მაქარი. მაგრამ კართაგენელ გმირმა ლაშქარც ეს-
ზანია — აღზებილამ გადაიყვანა შიგ შუაგულ იტალიაში და სამშობლოს
მტერს ებრძოლა სრული ათი წელიწადი. მან არც ორჯულ გამოიცვალა
და მშობლიური სარწმუნოება, არც ერთხელ არ დაინიჭა მტერთა
მეფის წინ, რომ ემთხვეოდნენ მის ბედნიერ მუხლს და შემსგერბოს
მის „მოწყალე“ თვალს. (ხვანთქარს „მუხლს ვაკოცე... გვადრე
რომ გიჭერეთ, ის გუალხენს, ვართ თქვენი ფერხთა მტერია“
(იოს. თბილ., ტ. 419 — 421), არც რვა გულს ოქრო მიიღო
მისკან ჭილადად „ჭაშუშობისთვის“, არც ერთი თანამემამულე არ
გასცა, და ამიტომაც არც ჰქონდა საბუთი რომ ბოლოს თვითონვე
დაწმუნებულიყო თვის დასაზრახ ქცევაში და ეთქვა: „ეხე მეც ვი-
ცი: იქ წასულა ვერა ვქმენ კაის მცნებითა“ (ი. თბილ., ტ. 160).

ჯერ ისევ ჩვენს ქველებს ესმოდათ, რომდესაც ამხადებდნენ
იგეთ მძლავრებს ვინთ თამარ მეფის ქალი რუსუდანი, და ეუბნებოდ-
ნენ უშიშრად: „ჭამთა აღმწერელობა ჭეშმარიტის მეტყველება არს
დაცხრათუ თვალითა ვისთვისმე“.

ამ მამა-მამათა ანდერძს ჩვენც ვერ ვუღალატებთ. გადმოცემით
მკნინვარების ხანას ისტორიას ისე, რამდენც ამას მოგვითხრობს
თანამედროვენი, უტყუარნი წყაროები.

დასაბუთებდნენ იმდენს რამც, რაც ვინაღმაც იცოდა, რომ მათ
მართლაც უნდა იყოს მათი სახელი, და რომელიც იცოდა, რომ მათ
მართლაც უნდა იყოს მათი სახელი, და რომელიც იცოდა, რომ მათ
მართლაც უნდა იყოს მათი სახელი, და რომელიც იცოდა, რომ მათ

ოცის წლის გულსაკლავი ამბავი.

თათარხანი. სააკაძის წვეულება. გაქცევა. ყაენის მოსვლა და აწაწრობა. სააკაძის დაჯილდოვება რვა გულა ოქროთი. ლუარსაბის ბოლო, ახალი მისია. ლალატი. მარცხი. გაქცევა. დაღუპვა. დასკვნა.

თათარხანი ახუ ყირიმის ხანი ხონთქრის მიწვევით ბაღდადას ომში უოფილიყო: ომი რომ გათავებულყოფო, საშობლოში დაბრუნება მოესურგა მოკლე გზით.

იგი ნიგალისა და სსვა ფაშებით შემოვიდა საქართველოში 30,000 მეომრით. მანგლისის სეობიდამ ამოვლო კველთას და იქიღანს უნდა გადმოსულიყო თრიალეთის მთებზე და მცხეთიდან წასულიყო დაბაღდას და იქიღანს ყირიმს. მტერს ამასთანავე, როგორც სხანს, საქართველოს აკლებდა გულში ელო. ამიტომ კველთას დაიჭირეს მღვდელი თევდორე და ჭკითხავდნენ: გვითხარ, სად არის თქვენი მეფეო. თევდორე მიუხვდა ბოროტ განზრახვას და სსვა გზაზე ჩამოატარა მტერი. იგი ფიქრობდა, თუ მეფის ბინაზე მოვიყვანე, მას შეიპყრობენ და ქვეყანა წახდებოდა, ხოლო თუ მე მომკლეს, ჩემისთანა ბევრი დაშთებო. მტერს რომ გზა აუბნია, იგი მოჭკლეს. ამასობაში მეფემ და მისმა კაცებმა შეიტყეს მტრის მოსვლა, ფიციხლავ შეიყარნენ მცირე რაზმად და შეებნენ სსურტის ქალაში და საგრძნობლად დაამარცხეს მისი მოწინავე რაზმი. მეტად მხნელ იყო ხაზა ციციშვილი, მოურავი სააკაძე და სსუბი. მტერმა გასწია გორისკენ, რომ გადავიდეს მტკვრის იქმთ პირს. ვიღაც ტერტერას გარჯზლობით ქართველებმა გორის ხილი აჭურეს. აქეთ დაჩქომილი

თათარხანი წავიდა ზვეითკენ და გადავიდა სურამის მხარეს. შეებნენ ქართველნი და ამოწვიტეს. თვით მეფე ლუარსაბი მხნედ იბრძოდა.

„მეფე გულსრულად მობრძანდა, შექმნა შუბისა ძვერება; ვისცა მიუხდის თამამად, იგ მისგან გაიმტვერება... იბრძვიან ერთპირ ქართველნი, ხმა ისმის ჩაბა-ჩუხისა. თათარხნის ჯარი გაწვიტეს...“

ჩვენი ბრძოლა შუბით არის, მათი ფარ-ხმალ ისარია. სითაც მეფემ ცხენი იდგის, დააშენის ისარია, ვისაც თავს ლახტი დაჰკრის, არ ეგონის ისარია. ღმერთო, მიეც გამარჯვება, რომ რაზმშია ის არია. გაგვემარჯვა, ამოვწყვიტეთ, დავიპყრენით, დავხოცენით.

წვეულობა სააკაძისას. თათარხანის დამარცხების რამდენიმე ხნის შემდეგ სააკაძემ გამართა წვეულობა და შეუყუც მიიპატიჟა.

„იგ მხიარულად მეწვოვა დარბაზსა კარგსა სეფესა, უხუსა, გულტკბილსა, ჯომარდსა, ნიადგ კართა მკრეფესა“.

საკაძეს ჰქვანდა და, კანთქმული მკენიერებით. მისმა სილამაზემ მოხიბლა ჭაბუკი მეფე.

„და მყვანდა ტურთა მშვენებით, მკვრეტელთა გულსა ამება. მეფემ თურ თვალი მიაპყრა...“

მეფემან ბრძანა ჩემის დის -- მწადსო, ღვინისა დასხმანი. მე ვუთხარ; ღვინო დაუსხა

მეფემ თურ თვალი შემსქვალა, მან მოინდომა მრუშება.

დედას ჩემს თურმე აცნობეს, შექმნა ვაჟ და უშება.

მეფემ შინ კაცი შეგზავნა, დაუწყო ქალს დაშუშება“.

როგორც მოსალოდნელი იყო, სააკაძემ შეტად იწყინა.

„მეფეს კაცი მიუგზავნე: ეს არ იყო თქვენგან ქმნანი.

რომ ჩემი და გაეაბოზო, სიტყვა ნუ გაქვს ამის თქმანი“.

მეფეს ებრძანა თუ, „ჩაქას საქმით არ დაჰშლა მაცის შერაგას“.

მეფემ გააზიარა ქორწილი. ჯვარი ქვათასეგს დაიწერეს. სააკაძის

და იყო „ქადი შირბროლი შვეჩებით, ბაკე-კბილ-ტურფა — ძოწილი“.

ექვსიოთხე — შვიდმოდე თვის ამის შემდეგ ქვეყნის მტრები შეუჩინდნენ შეფეს და ეუბნიერდნენ: „რას გარტებს მარტო ისო (გ. სააკაძე), გვერდს არავინ მოგიდგებით“ (შარიფის ქრონ.,*) გვ. 33). ამათა შოთავე იყო შეფის გამზღელი შადიმან ბარათაშვილი.

* შადიმან ამად დამქიშდა: აქვს მამაცობის ზრახვანი.

ერთხელ ეს ვოთხარ: შენსა ხრმალს არა აქუს კვეთა, ახვანი-თურმე შეექმნა გულშია სევედა, კენესა და ახვანი“.

ასეთი კიყინა და ზრახვა სამხედრო წრეში ეხლად კი შეუხდობელ კაწილეებად ითვლება და სააკაძე — შადიმანის დროს კი ხომ, რა და თქმა უნდა, ბრალი ორკეც-სამკეცდებოდა, თუ შეუტანდებოდა იყო უმცროსი, ხოლო შეუტანდებოდა კი ძირეული გვარის თავადი ანუ მთავარი. ამიტომ ადგილად წარმოსადგენია, რაგვრად განძვინდებოდა მთავარი და შეფის გამზღელი შადიმან ბარათაშვილი, როდესაც მას გაუბედავდა დანიხვას მასზე ნაკლებ გვარეულობის სააკაძე.

საკაძის დეკნის მიზეზად, მოსალოდნელია, უოფილიყო არა მარტო ხმლის დაწუნებო შადიმანისთვის, არამედ აბუხად აგდება შადიმანზე წგრილებისად და აგრეთვე მოუერთბა და შეკობრობა სუგზარკრისთავთან, რომელიც, როგორც უკვე იყო ნათქვამი, შეფეს მტრობდა და სააკაძის შარტიას ჰქერძავდა

ასეა თუ ისე, სააკაძეს დანი მოაშორეს ლუარსაბ შეფეს და მისი მოკვლად გადასწევიტეს. სააკაძე გაიქცა სიმამრთან დუშეთს და აქეთვან ორნივე (სუგზარი და სააკაძე) წავიდნენ სწარსეთს, ეწვივნენ ეაენს და მათახსენეს თავისი სწიფარი ლუარსაბსა და მის სწეფოზზე, აღუწერეს მათი ორგულობა ეაენის ტანტისადმი, განუცხადეს შათი

*1 ეს ქართულად დაწერილი ქრონიკა გამოსცა პარიჟში აკადემიკოს ბროსემ 1829 წელს. მასში მოკლე-მოკლე ცნობებია 1873 წლიდამ ვიდრე 1703 წლამდე. ყოველი ცნობა მოთხრობილია მარტივის ენით, მიუყრბძველად, გულმართლად.

საიდუმლო მიწერ-მოწერა რუსეთთან, მათი სურვილი მოიწვიონ რუსეთის მოვარეულობა საქართველოზე“ (Жизнь Велик. Моурава, 25). ამავე დროს კახეთიდანაც მოვიდნენ მოწივარნი. საქმე ის არის, რომ ცბიერ უაყენს წესად ჰქონდა მეფეები და დიდებულები ერთმანეთისთვის გადაუვიდა, მოემდურებინა, რათა წყალი მუდამ ამღვრული ეთფილიყო, რომ მას თევზები აღვიდად ეჭირა. ამისთვის იგი მეფეობელებსა და ქვეყნების პატრონებს ერთსა და იმავე დროს საიდუმლოდ სწერდა, მაჟანსა და მაჟანს მიუხეტი, აიკელ, მოჭკალ და წყალობას არ მოგაკლებო. ასრეთი წერილები მან მოსწერა თეიმურაზსა და ლუარსაბსაც, მაგრამ მათ ერთმანეთს გამოუცხადეს უაყენის მოწერილობა და მშვიდობიანად გადაჩნენ. მაგრამ უაყენის ხვანჭს ვერ გადაურჩენ იგივე ლუარსაბი და უაყენის ხანი, რომელნიც ერთმანეთზე მიუხია შაჰ აბაშმა; ვიდრე უაყენის ხანი უაყენის მოწერილობისმებრ მოვიდოდა; ლუარსაბს თავს მოსჭრიდა და წარუტყუა ვანშიდა შაჰს, ლუარსაბმა დასწრო მას, მიუხეტა, დაამარცხა და მისი თავი უაყენს მიართვა. უაყენის გულში ნადები გულმძნელობა ცხადი იყო: თუ ხანი გამომჯდობდა, ქართლი უაყენს დარჩებოდა; თუ მეფე, ჯერ ერთი, შეიტყობდა ქართველთა ძალ-ღონეს და მეორედ—ხანის დადუჰვას მოიშიზეზებდა და უარესად გადაეკადებოდა ლუარსაბს.

უაყენის გველმძობამ კახეთშიაც დაატრიალა დიდი უბედურება. მან, როგორც აღმოგვეხსენოს თანამედროვე დელეგატს (ივერია, 1871 № 3, 42), ჩააკონა თეიმურაზს, დედა მუნს ქეთევანს განზრახვად აქვსო ქმრად შეირთოსო ერთი შენი გამოჩენილი სარდალად, რომლის ფაშაობით და სხემემწიფო საქმეების ცოდნით ბევრი ისარგებლო. დედოფალი ეცდებოა შენ გეწინააღმდეგოსო, რომ ხელმწიფობა მოუმზადოსო სხვა შვილებს, რომელნიც ეთლებოა მეორე ქმრისაგან. ამით მოტყუებულმა თეიმურაზმა მოაკვლევინა ეს სარდალი, რომელიც იყო საუკეთესო მეთაური ამ ქვეყნისა. მმართველობა გამოეჭვივებოდა დედის ხელადგან, მაგრამ დარჩა მოტყუებული: ჯერ უმწიფილი კაცი იყო, მერე გამოცდილება ჰქონდა და აკლდა პატივმსცემთა თავად-აზნაურებისა, რომელთაც მუდამ უაყენი აჩხუბებდა მსწ-

თან, მის კარზე მოსულ თავადებისა და აზნაურების წინაშე შედამ აძ-
გებდა თეიმურაზს და მათ კი ასაჩუქრებდა, კალერსებოდა.

დეღაღაფაღღესკან აქ არ დასახელებული სარდალი იყო ქა-
ხოსრო ომანიშვილი, კაცი ახვანი და ძლიერი, იგი შევიდა დადის-
ტანში და თავზარი დასცა ლეკებს. მერე მოითხოვა ბუკი; ამას აუკა-
რებდნენ ხალხე მხოლოდ მეფის გამოსვლისას. ამიტომაც მტრებმა
დასმინეს და შეეგეს უთხრეს: ომანიშვილს „ნებავეს კახეთი და იმის-
თვის ითხოვს ბუკსაც“. შეეგმ დაუჯერა, მოუწოდა ომანიშვილს და
მოკლა. ამისგამო გმირ სარდლის მომხრენი გაუოკრულდნენ თეიმუ-
რაზს, „იწიეს ქვე-გამსედეჯობა მეფისა“. და ამათი არზაც მიერ-
თვა უყენს (იხ. ქვემო). შლ. იოსელიანი ამბობს, რომ ქახოსრო
ომანიშვილი იყო საიდუმლო მოერთგულე შაჰ-აბაზ უაენისაო
(Жизнь В. Мур., გვ. 29, უნიშ.).

ერსე სიწრფელით და ადვილად დაენდობიან ხალხე სხვას
ქართელები“, დასძენს დეღაღაფაღღე (იქვე, 41). შემდეგში ქარ-
თველებმაც შეიგნეს, რომ არ უნდა დანდობოდნენ ცბიურ უაენს; მაგ-
რამ გვიანდა იყო უფირადი: „მოგვატეუა“, „ესე მეც ვიცი, იქ
(სზარსეთს წასვლა) ვერ ვქმენ კაის მცნებითა“ (საკაძის სიტყუებთა:
„დიდი მოურავანი“, ტ. 160).

უაენის-აბასის ონავრობა.

პარიჟის ქრონიკა (გვ. 36 — 38): „შაჰ აბაზს უნდოდა გუ-
ლითა ხსხვა მოურავისა. ჩავიდა და დიად იამა შაჰ აბაზ უაენს მოუ-
რავისა და ერისთავის ჩახვა. და საჩივარი მოახსენეს და საქართვე-
ლოს საქმე გაასინჯეს. კარვა მიეპურა. ხახი რომ გამოვიდა, შა-
ტივში კარვში იუენენ. (უაენმა წაიუგანა მოურავა, ილაშქრა უანდაარს,
ინდოეთს, ბადადას, დაბრუნდა). ცოტა ხანი გამოვიდა, ქართლს
წავიდა. ამ დროს არზა მოუვიდა შაჰ-აბაზ უაენს: არშის ციხის ადგა
და სურისთოს (არაკვის) ახრება მიუწერათ. ესეც უაენმა იწიინა და
კახთაგანაც ბატონის თეიმურაზისკან მოჩივარნი უაენის კარზედ
იუენენ; ისინიც ერისთავსა და მოურავსა მოუდგენენ და უაენს სა-

ქართველობედ ლაშქრობა დააჯერეს და დიდის დაშქრით საქართველოზედ გაილაშქრეს და წაუიღნენ სრულ ერანის დაშქრით. ყაენი ურანბადში მობრძანდა. (თეიმურაზს შეუთვალა: მოდიო. მან ახლათვისი დედა ქეთევანი და ორი თვისი ვაჟი. აბაზმა ქეთევანს შიამქერინა შეიღისადმი შენც მოდიო). . ყაენმა (სზარსუთს) დაბრუნებაც მინდომა და ყიზილბაშით უფრას კაცებს ეს დაშქრობა არ უნდოდა, მაგრამ ქართველნი და კახნი, ვინცა ვინ უაენის კარზე იფენენ, დანიწყეს ლაპარაკი: „ყაენი და ერანის დაშქარი აქამდისინ გარჯილხათო, სპის დღის სავალი დარჩობალო, ჩვენ და ჩვენი შვილები აქ მზეგვლათ შეგვიჩაქეთო, თუ თქვენს დაშქარს დაემარცხდეს რამეო, ყველას თავები დაგვაურევანეთო. რადგან ხელმწიფე (შაჰ აბაზი) აქამდისინაო მობრძახებულაო, საქართველოს მიბძინდეს და ნახოსო და თავისი ერთგული და ორგული იცნოსო (ამ დროს კახეთიღვანაც მოვიდა თეიმურაზის შემოთვლილობა: ვერ გიახლებიო) რომ არ მოვიდა და ვერ გენდოთო, თავის საბატონოს დაშქარს იერიოსო“. ყაენმა ამათი მოხსენება დაიჯერა, ქეთევანი ისზაჯანს გაგზავნა, თვითონ კახეთს მივიდა თვესა იანვარსა ა ქენსა ცბ“ (1614 წ.)

ამაჟი საგნის შესახებ დელლავეალლე *) 1627 წელს სწენს რომის ჰაჰს (ივერია, 1879, № 3, გვ. 44—46): „თურმე ხელმწიფე (შაჰ აბაზი). იყო ჩაგონებული ერთის გამოჩენილის და ძლიერის ქართველ მოურავისაგან, რომელიც გამწურალი იყო ლუაჩსაზე, იმიტომ რომ იგი წინედ შეჭვირდა დის ცოლად წაყვანას.

*) დელლავეალლე თანაგრძობით და მეტისმეტად მიუღვამელად ასწერს საქართველოს ყოველს ნაწილს, მისს ძალას, მდგომარეობას და სხ. იგი სწერს: „საქართველო დღეს შეიცავს ყველა იმ მხარეებს, რომელთაც ძველი ხალხები უწოდებდნენ კოლხიდას და ივერიას; შეიცავს აგრეთვე სომხეთის და, შეიძლება, კიდევ ალვანიის ნაწილებსაც. ამ საზღვრებში. სტრაბონის აზრით, მდებარეობს მესხების ქვეყანა. ამ სახით საქართველოს უჭირავს სულ ის ქვეყანა, რომელიც იწყება შავის ზღვის აღმოსავლეთის ნაპირიდან და მიაღწევს თითქმის კასპიის ზღვამდე. მთელი ეს ქვეყანა დღეს ხმარობს ერთს ენას, რომელიც ყველა იქ მცხოვრებ

და, მგონია, კიდევაც დაიწერა ჯვარი, მაგრამ შეძლევ უარყოფა და ეს ქალი აღარ ინდობა. ამიტომ იგი მტრად გაუხდა ლუარსაბს და მთელს საქართველოს და იყო მიზეზი იმ უბედურებას, რომელსეც ეხდა მე ვამბობ. ამასთანავე მან დიდი გავლენა შეიტანა სპარსეთის ხელმწიფის წინაშე. სპარსთა ხელმწიფეს, ვიშუორებ, ამისგან ჰქონდა ჩაგონებული ის აზრი, რომ ლუარსაბის ქვეყანა არ იქნებოდა მის მფლობელობაში წყნარად და მოსვენებულად, სინა თვითონ ლუარსაბი ცოცხალი იქნებოდა, რადგან ხალხს უუარსო ეს თავისი შეფე. თეიმურაზი უფრო ფრთხილად იყო. ას არას გზით არ დაუნდა ხელმწიფეს (მაჰმადზად) როცა დაიბარა, არ იახლა. (არც თავისი ცოლი გაუგზავნა. წესი არ არის ცოლს გავეყარო და შენ გამოგიგზავნო. ამას ჩემი ღირსებაც ნებას არ მაძლევსო, რომ საკუთარი ცოლი დაგიტოვო. მაგრამ რომ დაინახო შენი პატივისმცემელი ვარო, გიგზავნიო ჩემს დედას და ორს ჩემს შვილსო. უაქმა ისევე ცოლი მოსთხოვა და შემდეგ თვითონაც დაიბარა. თეიმურაზმა

ხალხების საზოგადო ენაა. ამ ქვეყანას. რომელსაც ჩვენ ვუწოდებთ გიორგიას და იქაურები—საქართველოს (cardneli), უწინ ჰყოლობდა მხოლოდ ერთი მეფე. აზნაურებს, ვით საფრანგეთში, მოსწონთ ცხოვრება სოფლად. მათის აზრით, ქალაქებში უნდა იცხოვრონ მდებარე ხალხის კაცებმა და ხელოსნებმა. სოფლად ბლომად მოჰყავთ აბრეშუმი. საქართველო სპარსთა და ოსმალთ იმპერიებ შორის არის. რომ საქართველოს ამ მდგომარეობაში თავი შეუნახავს, ესეც საკვირველია, და არა მცირე მიზეზი ამის არის ქართველების მამაცობა. რიცხვით საქართველოს ხალხი ძლიერ მცირეა და ამასთანავე დაყოფილია რამდენიმე მოთავეების შუა, რომელნიც, მის მაგიერ რომ ერთად ებრძოლონ მტერს, ხშირად ერთმანთს ებრძვიან. ქართველებს არა აქვთ არავითარი არტილერია, თოფებსაც ცოტად ჰხმარობენ. ამდენ ნაკლულეფანებასთან, ვამბობ, მათ მაინც დაიცვეს თავიანთი სჯული. ამიტომ მთელი ეკლესია რამდენადმე დავალებულია მათგან (გვ. 29—38). დედლაველემ თავის პირველის ცოლის სიკვდილის შემდეგ მეორე ცოლად შეირაო ქართველი ქალი თინათინ წიბა, სპარსეთში დედანსთან ერთად ტყვედ წაყვანილი და თინათინ დედოფლის დიდად საყვარელი თამარაშვილი. კათოლიკ. ისტ., გვ. 88).

არ შეუსმინა. უკნა ქუთუხი და მისი შვილის-შვილები შირაზის გავზაფხა, სადაც ჩემს დროს მას ზატოვით ეპურობდნენ). სხარსეთის ხელმწიფემ კი განაგრძო მსვლელობა საქართველოსკენ, ე. ი. კახეთისკენ, რომელიც თეიმურაზის მონარქობის ქვეშ იყო. მას მიუძღოდნენ მრავალი თავად-აზნაურები, რომელთაც უღალატეს თავისს შევეს და დაიჭირეს სხარსეთის ხელმწიფის მიხრე, რადგანაც ბევრს რასმე მოელოდნენ მისგან. ამით უჩვენეს მას გზები საქართველოში შესასვლელად და გაგუდვილეს საშიშ ადგილებზე მსვლელობა).

არაქელი სწერს 1659 წელს (გვ. 30—37): ისმანს „ყოველ შესაბამ შემთხვევაში შაჰი ელაზარაკებოდა მოურავს და სცნობდა მისგან ყოველსავე ქართველთ ქვეყნისა და ტვარის ვითარებასა, გამოიკითხავდა სიმაგრესა ქვეყნისსა, სიბრძნესა მეუკეთასა და თავადთა, სიმრავლესა ნათესავისსა და ვაჰაკობასა მხედრობისსა და სხვა, რაიცა ენება“. „ეტყოდა შაჰი მოურავსა: „აჰა განვლეს დღეთა მრავალთა და ვითარის სახით დავიწყოთ მიზეზი, რაშეთუ იმ მიზეზით შეჰკრიბოთ მხედრობა და წარვიდეთ ქართველთ ნათესავსა ზედა. გარნა მოურავს ენება ყოველითურო ლუარსაბის ჯავრის ამოურა“ (მოურავმა მოახსენა უკნის: ლუარსაბს მეტად ღამაზი და ჰეავსო, შენი შესაფერიო, ის მოითხოვეო, ქალს რომ მოგიფანენ, შერე მისი დედოც მოითხოვე, აქ შეინახეო და ამ გზით ადგილი იქნება ლუარსაბის მოხადირებაო და წარწემედა, ხოლო თუ არ შეისმენენ და ქალს არ მოგცემენ, მაშინ მოუცემლობა მიზეზი იქნება შენთვის წასასვლელად მათ ზედაო). აქედან უარი შეუთვალეს უკნის, რომელიც „თვით და მოურავით ჰეიქრობდნენ და იუფენ განძახავაში ყოველდღე აობრებისათვის საქართველოსის და დაცემისათვის ქართველთა შეფობის“. ამ შემდგომად სამჯერ მიწერ მოწერისა, რადგანაც არ მოვიდნენ, შაჰმა აქცივა ზირი თვისი საქართველოსკენ, შეჰკრიბა მხედრობა თვისი, აიყარა ისმანიდამ და თან გამოიყულა დამრიგებელი ბოროტისა და ქვეყნის აღმაობრებელი მოურავი, ისმანიდამ ნებოვ და წინარად სულით მოვიდნენ განჯას და დაიბანაკეს ზაფხულში. ეტყოდა შაჰი მოურავს: „აჰა განვლო მრავალმა დრომ,

როდისღა იქნების ერთი მაგვიყვანო საქართველოში“. მოურავი უპასუხებდა: „ცოტა დროებსც მოითმინეთ, ჯერ დრო არ არის; როცა დრო იქნება, მე თავით აგანქარებთ მურ წასასვლელათო“. ამან იმიტომ ეუბნებოდა მოურავი, რომ ზამთრის ზირზედ უფრო ადვილათ შევიდოდა ქართლში სპარსის ჯარი და იმოქმედებდა, ტუჩს ფოთოლი გაცვიფრული ექნებოდა და ცხენით სიარული ადვილი იქნებოდა; ამასთან ვინც ქართველი გაქცეული და დამალული იყვნენ ტყეში და მთებში და მიუდგომელ ადგილებში, თოვლის მოსვლის გამო ანუ აცივების გამო ჩამოვიდოდნენ ბარათ სოფლებში, სადაც ცხენოსანი ჯარი სპარსთა მარჯვედ იმოქმედებდა დაწვით, აკლავით და ხალხის ხოცვით. ასეც მოხდა“ (გვ. 33). ამასობაში ქართლ-კახელობა დაზავდა, ლუარსაბმა თეიმურაზს მიათხოვა ყაენის მოთხოვნილი თავისი და ფერი. ყაენმა უთხრა მოურავს: აქამომდე მოგვუყავხე და ის ქალი ვი მე არ მომათხოვეს, „რამედ თეიმურაზს, რომელიც ჩემ მსახურთაგანთა ძლივ თუ არს თანასწორი და ახლა სისაცილოთ და საკიცხველათ ვევერ მე ქვეყანას. უკეთუ არ წამიყვან და საქართველოში არ შემაყვან, ნაჭერ-ნაჭერ გაქცევო“. მოურავმა მოახსენა: „უკეთუ არ შეგიყვანო, ეგრეთ ჰქმენ, და უკეთუ შეგიყვანო, რას იქ)? მამა დიდი წუღობა აღუთქვა. დარჩნენ დეკემბრამდე რომ მოვიდა თოვლი, დაიჭირა სასტიკი სიცივე, ხალხი სოფლებში დაიხიზნა, მოურავმა მოახსენა ყაენს: «ახლა წავიდეთ საქართველოში. აწ არს ჟამი“. აიყარნენ განჯიდან და მოვიდნენ კახეთს (არქ., გვ. 36)

შარდენი (პარიუის გამოც. 1829 წლ., გვ. 127): „ასანი მისის ლაშქრით შეიყვანეს აქ ქვეყანაში (საქართველოში) მეპროვინა და ქართველ დიდებულებმა, რომელთა რიცხვი ეოველდღე მატულობდა. იმედება და დაპირებანი იზიდავდა ზოგიერთებს, სხვებს კი შიში“.

ქართლის ცხოვრება (გვ. 37—00):... „მოურავი და ნუგზარ მივიდნენ შაჰ-აბაზის წინაშე. ზატივით შეიწყნარა, ანიჭნა ბოძნი დიდნი. მიერთოგან აზრახებდა ეყენსა მოურავი დაპურობად ქართლისა. ეყენს გულად ედო დაპურობა და გამამუდინებუა ქართლისა“.

ნუგზარი გამოუტყვა ნიჭითა, მოურავი დაიტრკა უამაღმდეგ შემდეგ. უკანი უგრძნეულად მოვიდა განჯას. ეახლა მოურავი და ეუწყო ვენისათვის შესვლად ქართლს უმჯობეს არს ზამთარს, ვინადგან ვერ წავლენ ხიზანნი მათთა შინა და ხელთიგდებ ეოველთა... გაიძანენ ნუგზარ და იესე (არაგვისა და ქსნის) ერისთავნი, ამილახვარი ანდრუაფარ, ფეშანგი ფალავანდიშვილი, ადათანგი ხერხეულიძე და მივიდნენ განჯას წინაშე ეგენისა“.

ზღ. იოსელიანი (ЖИЗНЬ. 32): „ერის სუბედურად ქართლში გამოჩნდნენ ახალი მღვდლები, ვახუშტის სიტყვით, არაგვის ერისთავი ნუგზარ, ქსნისა იესე, ამილახვარი ანდრუაფარ, ფეშანგი ფალავანდიშვილი, ადათანკლოზი ხერხეულიძე. ეგელა ესენითაჲდ გიორგი სააკაძის მიერ წაქეზებულნი მივიდნენ განჯას შაჰ-აბასთან თავიანთ რაზმებით და აღუთქვეს მის ნების ასრულება და მისდა სამსახური წინააღმდეგ ქართლის შეფისა“.

ასეც იყო. შარიყის ქრონიკითაც (გვ. 38 და 48). უკანი საქართველოში შემოვიდა შუაგულ ზამთარს 1613 წელს და 1-ელ იანვარს 1614 წელს უკვე მძვინვარებდა კახეთში. იგი დაბრუნდა საქართველოდგან მხოლოდ აგვისტოს 1614 წელს. ამავე 1614 წელს დასდებს აგრეთვე ოსმალთა ქრონიკა (Addit. V, 481, შენიშნ.), ერთაწმინდის გულანი № 1058, Lettres დ. გრანეიესი, დავერილი მოქვეში 1614 წელს და შარიყში გამოც. 1615-ს, „წიგნი ქორონიკონი“ (ქრონ. თ. ჟორდანიასი, გვ. 440). მხოლოდ ვახუშტი უკნის მოსვლის წლად დასდებს 1615-ს და 1616-ს. თუმცა სხვა წყაროებიც არის, რომელნიც თეიმურაზისა და ლუარსაბის იმერეთში გაქცევას უჩვენებენ 1615 წელს (ქრონ. ჟორდ., გვ. 441).

კახეთის აკლდება. ერის აყრა და გადასახლება. სპარსთა უამრავს დაშქარს ვერ გაუმავრდნენ შეივეები და იმერეთს გადაცვიდნენ. შაჰ აბასმა „იავარ ჭყო და მოათხრა კახეთი, გამოიღო ციხეთორღისა, ეკელანი საგანსურნი კახეთისანი, ჯვარნი, ხატნი და წიგნი შემუსრა, შეაგროვა თვალ-მარგალიტი და მისცა ცოლთა თვისთა სამკაულად. კახეთზედა არადეს ყოფილ არს ეკე ვითარი განსადედი... აღხდნა ჰირითა მახვილისათა ერწო, თიანეთი, ჰირი არაგ-

ვასა ზემოთგან ვიდრე ავტლაძე; მარტყოფი, უჯარმა, საკარეჯო... არაუინ განეკა ხელთაგან მათთა თჳინიერ მცირე კაცი მარტყოფისა... წავიდა ქართლს, ნიქოზს, იქით ჯარი გაუძახა, ოსეთი დაარბევინა“ (ზარიჟის ქრან., გვ. 38—39).

დელლავალლე (გვ. 47): როცა უახეი შვეიდა: საქართველოში, ზახა ადგილის სიმაგრე, დაფაქრდა, თუ რა შეეძლოთ ქართველებს, რომ ერთობით ყოფილიყვნენ, თავიანთ სახლებში დარწმობილიყვნენ და ჰქონოდათ რიგინი მართებლობა, ის არამც თუ აღარ ეცადა ამ ქვეყნის ხელში ჩაგდებას — იცოდა ვერას გზით ვერ ჩაიგდება, — არამედ მოუთმენლად ისწრაფა იქიდაგან გამოსვლა და უსამიშო ალაკს დაბანაკება (ქვეყნის ხელში ჩაგდებას ხალხის წაყვანა ამჯობინა). ზმატომ მსწრაფელ მოაცილა მთელი ხალხი თავის სახლ-კარს და ძალით წაიყვანა თან. ადვილად წარმოსადგენია, რა არეულობა იქნებოდა მთელი ქვეყნის ხალხის გადასახლების დროს! ამით შორის იყვნენ მამაკაცები და დედაკაცები, თავად-აზნაურები და გლეხები, დიდები და პატარები, ყოველ წოდებისა, ყოველ წოდებებისა და ყოველ მდგომარეობისა. ესენი თავიანთ ხაბაკ-ხუბაკით რაოდენის წაღებად შეეძლოთ, დააყენეს ჯარის წინ და სიჩქარით წაიყვანეს სპარსეთისკენ... ქირმანი, ყარაშანი, მაზანდარანი და სპარსეთის სხვა ადგილები სავსეა ქართველებით და ჩერქეზებით. უმეტეს ნაწილად იგინი არიან თარსისტანსა და მაზანდარანში და უჭირავთ არათუ ქალაქები და მაზრები, არამედ მთელი ქვეყნებიც... თანდათან იგინი მაჰმადიანობის, მეტადრე თავად-აზნაურები, ჯარის კაცნი და გლეხნიც. ამისთვის უახეი აჯილდოებს მათ. ამგვარ კაცთაგან დღეს 30,000 მეტი მეომარი ქართველი ემსახურება უახეს. ამით უახეი უწოდებს უულს (მონას) და ჰხმარობს მათ ამაყ ვიზილობათა დასამდაბლებლად და ასადაგმავლად... ყველა ამით გარდა სპარსეთი სავსეა მოსამსახურედ წამოყვანილი ტყვე ქართველებით. ერთი სახლიც არ მოიხილება აქ, რომ ამისთანა ქართველებით, მამაკაცებით და დედაკაცებით სავსე არ იყოს. იმისთანა დიდი კაცი არ არის, რომელსაც არ ჰსურდეს, რომ ყველა მისი ქალები ქართველები იყვნენ, იმიტომ რომ ესენი შშვენიერები არიან. თვით უახეს ჯავსებულე აქეს თავისი სასახლე მათის

კაცებიო და ქალებით და სხვებს თითქმის არ იმსახურებს *)).

„რა მგომარეობა მოჰყვა ამ საზარელ გადასახლებას, რა წვე-
ტა-უღელტა, რამდენი სიკვდილი წამდიელ გაჭირებისაგან, რა გლეჯა,
რა გახრწნა, რა ძაღლატანება, რამდენი ჩხვილი თავიანთ მაშებსა-
დაახვეს ან წააღწიო ჩაგდეს სასოწარკვეთილებითაგან! რამდენი სხვა-
მოჰკლეს სპარსულ ჯარის კაცებმა, რამდენი ძაღად მოკლიჯეს ღელის
ძუძუს და დააგდეს შარაზე მხეცის საჭმელად ან მხედრობის ცხენე-
რისა და აქლემების სასრესად! მხედრებს არა ერთხელ უვლიათ ღე-
რებსედ. რამდენჯერ მამა შეიძღეს, ქმარი ცოლს, ძმა დას მოაშორეს
და წაიუგანეს სხვა და სხვა შორ ქვეყნებში ისე, რომ დაშორებულებს
იმედით არ შეჩვენიათ როდისმე ერთმანეთის შეხვედრას! ამ შემ-
თხვევაში რამდენი ქაღალ და კაცი იყიდებოდა უფელგან შირუტუვსედ
უფრო იათად! რამდენი ამისთანაები სხვა მოხდა, დირსი შებრაღე-
ბისა, მაგრამ უველას გინ მოსთვლის».

გრიგორ ორბინის ჩვენებით, უახმა ტყვედ წაიუგანა 60,000
მცხლობა ქართველი, გორგიჯანიძის ჩვენებით 80,000 სუდი.

ისკანდერ მუნჯი კახეთშივე დახოცილთა რიცხვს აღთვალს
50,000—70,000 კაცად, წაუგანილთა რიცხვს 100,000, უგადოდ
დავარგულთა 30,000 (Hist de la Georg., 186):

არაქელი (გვ. 38). უბილბაში დაჰვეს კახეთში 50 დღე-
ში ხნის განმავლობაში კახეთში რა ჩაბღირეს და რა არა; ბირს არ
ქაღუძს თქმა და ენას მითხრობა; თუ რამდენი დაჰკარეს, რამდენი
მახვილით დაჰკოღეს ანუ თუ მოჰკლეს და თავი მოჰკვეთეს, და რა-
ოღქნა უბრაღობა ტყვეთ წასხეს და არცხვინეს, ქონება და საჩო
წარიტანეს, შენობანი დასწეს და დაქციეს, და უკლესები დასწეს
და დაქციეს, წმ ტანები და ნიშანი წმ ჯვარისა დასოტრესეს,
და უგადობა ინახვიღენა ურდოში თავის საჭირკებნათვის, და ამხორად

რამდენ ქართველობას არ შეეძლო თვით რაქელი ხედობკმედება
არ ექონია სახსოთ ერზე და არა მარტო მის უბაღლეს წოდებაზე, რო-
გორც იუწყებო განსვენებული პატაროვი სიტყვებით: „Они (грузины)
имѣли значительное влияние на расовое видоизмѣненіе персіанъ
высшихъ сословіи“ (Дневникъ Царя Ибрагима, გვ. VIII).

შევიწროვეს მთელი მხარე სიცივით, შიშველობით, შიმშილით, წყურვილით და სხვა მრ. გვარად». კახეთში „არ დარჩა სიმაგრე, რომ არ აიღეს და ანუ ადგილი რომ არ ააოხრეს. ერთობ თანასწორ ააოხრეს და განკწინეს და არა-რამოდ გარდასჭრეს უფლით ადვისილი ვახანი და შრავალი ხალხით ადვისილი კახეთი და გრემი» (გვ. 40).

„შემდგომად ამისათვის აოხრებისა შავი ანგარა კახეთიღამ და ქართლის სამხედროსკედ დაიბანაკა. (და გამოაცხადა) ქვეყანას ქართლისას ჩემად ვრაცს და არ წაფახდენ ჩემდა და ლუარსაბის გამო, რადგან იგი არის შვილი ჩემი და ეცნობ მის ძმად და მეტობრად. და როდესაც იგი მოვა, მას მივანდობ ქართლს და მე წაველ სპარსეთში. თუ იხებებს ლუარსაბ და მოვა, ესრეთ ვუფო და უკეთუ არ მოვა, აჭა მოურავი რომ არის ქართლელი და ქარაუელთაგანი, რომელიც აწ ჩვენთან არს, მას მივსცემ ქართლს და მე წაველ ქვეყანას ჩემისა“ შავმა უბრძანა მოურავს გაეგზავნა თავის მსახურთაგანი თავ-თავის სოფლებში და ექადაგნათ ყველასთვის ესევე და ყველანი დაარწმუნებ. ეგრევე ამა და განხეთქილების იმედით მოატყუა მოურავი და უთხრა — „ლუარსაბი მოვა თუ არა, ქართლზედ უფლებას შენ მოგცემო“ *). მოურავის მსახურებმა ეს ამბავი მოჰყიბეს ქართლში. ხალხმა დაიფურა, ხელს არ ტვანჯებისო. ჩამოიხიზნა. შაშინ სპარსნი ეტყოდნენ: „მოდით და დაეწერეთ შავსეჟანდ, რომ თქვენც ტყვეობაში არ ჩაცვივდეთო, როგორც კახელები. ლუარსაბს არ ურჩევდნენ მოსვლას: შავრამ უაენის მსაკვრობამ ბოლოს იმოქმედა. ლუარსაბმა იქვა: „ში მოსულა ჩვენს ქვეყანაში და მთხოვს

(*) კახეთიღამ რომ ქართლს შემოვიდა ანანი, ჩვეთა იგი ძაღურაჟმა თავის საგვარეულო ნოსტეში: მთაღერსე ყაენს სთხოვა სახსრვრად ზენის აქ ყოფნისა ნება დამრთუ მარმარილოს სვეტი ავმართოო. ნება მოსცა. მოურავმა უბრძანა თავისიანებს ათს დღეში ავმართათ გოჭრიღამ დაბრუნებულმა ყაენმა კვლავ ინახულა ნოსტე და ახალი შეგლი და უხვად დააჯილდოვა ბატონი საკახტე. შემდეგში, როდესაც მოურავმა უღალატა ყაენს. იგი თჭრთონვე დაამსწრია და მის ადგილას ააშენა საყდარი. რომელიც დღესაც არსებობს (Жизнь В. Мухравши, 72).

მშვიდობის მოხდენას. უკეთუ არ წავად, ქვეყანას ააოხრებს და კახ-
ტწინს, ეგლეისებს დაატყვევს, ესე უოველი იქმნების ჩემის მიზეზით.
არს მცირე რამ დროს ცხოვრება ჩემი სუბინდისით ვიდრე რამ იმ-
დენის ერის თანამედებო შევიქმნა. უმჯობეს არს ჩემი წასვლა შაჰსთან,
რამ უოველი ქვეყანა დავიხსნა ჩემის მიზეზით აოხრებისაგან“.
მოვიდა. უაენს გაუხარდა. შაჰსევენად ჩაწერილები ისმანს გადასასვლად,
თვითონაც დაბრუნდა და თან ლუარსაბიც წაიყვანა. (1854).

პარიუის ქრონიკა (გვ. 42): ქართლიდამ თბილისს ქალაქს
ჩამოვიდა (შაჰბაზი ლუარსაბითურთ). კახეთში რაც კაცი აყვარა, ზო-
გი იფერიას კაცზავნეს და ზოგი მასანდარანს, ზოგი შირაზს და-
სასვლა, ზოგი სხვ: გან დაუხანტა ეს კახეთი აოხრებულაი ალექსანდრეს
შვილიშვილს იესეს მისცეს და დავით ასლანიშვილი ვუქილად დაუქ-
ნეს და ქართლი და იორსა და ჩერქეზს აქუო დაუთხანის შვილს
ბაგრატს მისცა და თვეს აგვისტოსა წაბძანდა უაენი, წაიტანა მეფე
ლუარსაბ კარგის ჰატოეთა და მოურავიც წაიტანა ტყუებითა. უაენისა
კაი ემა იულ, მოახსენა: თუ ბატონის ბაგრატის ქართლში გაბატო-
ნება გინდათო, მეუფეს ლუარსაბს ამდენს ჰატოვს ნუ სდებთო, თო-
რემ-და ამისი იმედევე ექნების და აღარავინ ბატონს ბაგრატს არ
მიუდგებოსო. და ამ ბეზლობით ბატონი ლუარსაბ ასტარაბათს გაგ-
ზავნეს. ცოტა ხანი რამ გამოვიდა, უაენმა სმა დაუწყო და გამხი-
რულდა და მოურავს უბრძანა თუ, ნუ მოგვიწყენო, ამდენს წყალო-
ბას გიზამო, დიად ბეკრსო, და აქ ამდენს თეთრს მოგიტანინებო,
რამ კარამდი ვერ მიიტანოო. მოატანინა თეთრის გულდები, ტახტის
წინ დააწყობინა და უბრძანა გიორგი მოურავს: აიღებ რასაც აი-
ღებდეო და ან ძალა გქონდეს, ეს თეთრის გულდები აადუო, და მი-
ვიდა ტახტის წინა. დაიჩოქა და გულში თქვა: თუ ცოტა ავიდო,
არამც თქვან, თუ ძალა არა აქვსო, და თუ ბევრი ავიდო, ეკების
ასე თქვანო, ხარბი არისო. გულში არჩევდა და თქვა: ისევე სიხარბე
მიძრახონო. ისი სჯობსო, რასაცა მოვერევი, ავიღებო. თვითო გუ-
და მხარზე კარდავიგდე, ერთი თავზე დავიდე, თვითო იდლიას
შევიგდეო, ერთი კბილში მივიეცო, ორი ხელში დავიჭირეო, და
ავდექ, კარამდი მოვიტანე, და უაენმა ბძანა, ნუ მოჰკლავთ ჯხუმსაო

ჯაშუშსაო, შაგის კატებს შიეცითო. კართან რამ მივიდა, თავისი კატები დახვდენ და იმათ მისცა და ოთხსი თუმანი გამოვიდა. და მოურავი ისევ უენმა გვერდს დანსვა“.

გაუვევთ მოურავის კვალს ისე, როგორც აკვიწებს მისივე შვილისშვილი იოსებ თბილელი: „შვიდი ცხენი დაჰმარეს, ჩუენთვის სასხდომად კმარისა. უნაგრიანად მომისხეს“ (ტაკვი 118). გაჭირებით მივიდა ნუგზარ ერისთვისას. ორნივე ცოლშვილით და მცირე ამალით გაიპარნენ, აღჯაუჯას ცოლშვილი დატოვეს და მივიდნენ შპარსეთს (ტ. 160). „ესე მეც ვიცი, იქ წასულა ვერა ვქმენ კაის მცნებითა“ (ტ. 160). „თურმე შაჰაბაზ ხელმწიფე იყო მისულისა მდომელი... დამიხუდა კეთილად... ხანი რამ დავვაჟ, მიბოძის (ტ. 161)... უანდაარს წაბანდა... თან წავეკვ (ტ. 162)... ბაღდადს წაბანდა, ვახელი (ტ. 162).. დაბრუნდა, ტახტზედ მიბანდა. რა ჰანმა გავლო მცირენი, მერმე ბრძანება გამოხდა ქართლს წარსულის დასაპირენი. წამობრძანდა და წამოვჰყვევ, ჯარნი შეექნეს ხშირანი (ტ. 164). უწინ კახეთსა მიბრძანდა, იცით, რომ იქნა რაები *), მერედ ქართლსა მივიდა... ორნივე (მეფენი) გარდაბანდით იმერეთს (ტ. 165)... ლუარსაბ (მეფე) მიბანდა (იმერეთით უანის მოტყუებით)... ერანელთ შეიპურეს (ტ. 166—168)... თან წაიუგანა ხელმწიფემ (უენმა)... მეც ისევ თან წამიყვანა (168, 169). დღეს ერთს ღხინად ჯდა ხელმწიფე... მიბრძანა გამხიარულად... თეთრს მოცემ ამდენს, კარამდინ ვერ შესძლო მიტან-წაღებად; სხვის წყალობითაც დაგმართო (ტ. 170). მოატანინა. დაწვევს ტახტის წინ თეთრის (ფულის) გუდები. მიბძანა: „ადეგ, აიღე, ნუ ხარ მცონარად, უდები“. ტახტის წინ მიველ. თეთრს ჰქონდა სულ ახალ-ახალი ბუდები. წინ დამაჩოქეს, არ ითქმის აწ ტყუილი და მრუდები (ტ. 171). გულს ვუთხარ, ცოტას ავიღებ, დამზნახუენ:—არ აქუს ძაღლები! ბევრი ავიღო, არამც სთქვან:— ხარბად შემსტყალა თუაღები“

*) კარჩილიანში მოურავი და მისი მეგობარი ზურაბი ამას ახსნიან სიტყვებით: „ძანეთი სოჲ ამოვწყვიტეთ და ქართლიცა იქ... (სპარსეთს) ჩავევაროთ?“ . იხ. ზემო...

ვთქვი, თუ მიზრახონ სინარბე, გული მაქვს კდდებორ სალები. ბევ-
რის აღებას ვეცადე, მით გავიმაგრე ძულები (ტ. 172). თვითონ
მხარსუდა გარდვიგდე, ერთი თავსუდა ვქმენ დებელი, თითა ღლასა-
შვიდე, ორი ვქენ სელკბდებელი, ერთი კბილშია მივიდე, მით ვიქმენ
ახიდებულე; ავდეკ, კარბდის წაგიდე, არვისგან არ რიდებული (ტ.
173). ჭბრძანს ამაჰ აბასმა): „ჩუ მოჰქვლავთ ჯამუშსა, მისს კაცსა
მიუბარეთა“. მე ჩემი ემანი დამიხუდეს კართან რომ მიველ გარეთა,
ოთხისის თემნის, წამდებთა ვერ ვხედავ დამახარეთა. გუერდსა და-
მისვა სელმწიფემ, ბრძანს თუ გკიხარეთა“ (ტ. 174).

იუდამ თაგისი აუღობით ვერ შეიშენია 18 ვერცხლი, რომელიც
აკელ ვაშუშობითა თავის უფალის წინააღმდეგ, ჩვენი გიორგი კი,
თუ დავუჯერებთ მისს მშვიდისშვალს იოსებს, კიდევ იქონებს თავს
უკენისკან აღებულ რვა გუდა თქროთი ჭილდოდ!

ლუარსაბის ბოლო. პარიყის ქრონიკა (გვ. 43): ერთს წე-
ლიწადს უკან (გუდებთ, თეთრი რომ აჩუქა უკენმა მოურავს და
გვერდს დაისვა) თეიმურაზი კახეთში ჩაიუვანეს (კახელებმა) და უკენ-
ის მიერ დადგინებული მოხელე გააგდეს და ამახუდ მოურავმან
კიდევ დრო დიდა, უკენს მოახსენა: „რადგან კახთ ბატონი თეიმუ-
რაზ ჩამოიუვანესო, ქართველნიც (ქართლებნი) ეცდებიანო რუსეთით
ნაკები. შემოიტანონო და ბატონი ლუარსაბ ზღვით გააპრობოო.
უკენმა კახის ზღვის პირის ციხილამ ლუარსაბი გაისტუმრა ხაშშიანს
ცხელს ჭურღაბ-უფლის ციხეში. ზედაც ქართველამ ჩათერმა მოიტანა
ამბავი იმერთ ცხემო-ქარაღი დაარბიესო. ყენი მოურავს დაეკითხა.
იმან ასრე მოახსენეს: „სახაშლი ლუარსაბი მეფე ცოცხელი არისო,
საქართველთა არ დაწინარდებისაჲ. კაცნი კაცნი, გავზუნესო მადგით და აღუ-
არსებ შვილდის ბაწრით დაწინესო“.

„დელლოვალოლე“ (გვ. 45): ქართველი მოურავი ქვედამწერალი
ლუარსაბი, მტრად გაუხდა ლუარსაბსა და საქართველოს. უკენს
ამისგან ჰქონდა ჩატონებული ის აზრი, რომ ლუარსაბის ქვეყანა არ
იქნებოდა მის (უკენის) მიფლობელობაში წყნარად და მოსვენებულად.
სინამ თვითონ ლუარსაბი ცოცხალი ჩქნებოდა, რადგანაც ხალხს უკ-
ვარსო ეს თავისი მეფეო და უოველთვის იმედი ექნებოდა; სინამ ეს

ცოცხლებ იქნება, რომ ერთ დროს ხელახლავ თავის შევეთ იუ-
ლიოსო. ხადისი გული და სული მისკენ არისო. ამით იყო შეშინე-
ბული, თუ იმ შეთქმულობათ, რომელნიც ვითომ იმ დროს სხვა
ქართველებს. ჰქონდათ იმის (ქაენის) შოსკლავად, ხელმწიფე გა-
დასწევიტა მოესპო მათთვის ეს მიხეზი: შიველდის ბაწრით წახნი-
ბინა საწყალობელი ღუარსაბი, თვით იმ ციხეში, რომელშიაც ის
ტყვეთ იყო“.

არაქელი (გვ. 58). ეაენი იდგა ხვიქურანს. მის შიძინებით
მისმა დიდებულმა ღუარსაბი თავი მოსჭრა და ეაენს შიძინა. ეაენმა
გულის ჯავრი მასზე იყარა: აკორა, ჰგმო და შერე უერთ ასწია,
კადაცდო და თავდაღმა დააკორა.

ეაენის ახალი განვირგოლება. 1619 წელს კარდაიცვალა
ქართლის მეფე ბაკრატი. ეაენმა უთხრა სააკაძეს: გული მაროლა მე
ღამეშურე. წადი, კახნი ამოსწევიტე და ქართველები (ქართველნი)
ამიყარე, კახთა ცოცხლებს ხუ ვაჟებ და ქართველნი აქ მოყარე...
ბატარა სვამინს (ბაკრატიანის) გაცატან ქართლს ვითომ დიპლომა-
ტეს... დასკვხეს და გამოგზავნეს („არჩილიანა“, გვ. 116).

პარიყის ქრონიკა (გვ. 48): ეორჩინანმა, შორუაგმა და ზე-
რანმა დიდის ჯარით სვიმონ-ჩინი მოიქვანეს ტფილისს, ქორწილი
უეყეს. რა ქორწილება გარდაინდეს, შიძინება იყო ქაენისა, რომე
კახი კაცს გაეწევიტა და კახეთში ეიზიდებაში დაესხლებინა. ტეი-
ქარხანმა კახეთიდან კახთა ლაშქარი მოიყვანა შურანს, აქით აქეთ
ჯარით გარეს: გაატარიან დითო-თითო კახნი, აქედამ გატარეული
ასე მოკლან, ერთი შეორის სიკვდილს გერ შეტყობდა. აღიანდს
მინდორში ეთლამი უეყეს. შერმე თარეში გაუსია კახეთს, თითონ ხე-
რიას დადგა. ეს იწეინეს ქართველთ: ქრისტიანთ უმრავლად დახეცა.
როსტომ მეფის გუჟარი 1647 წლ.: „რა ქორწილთა გარ-
დაინდეს, ბძინება იყო ეაენისა, რომე კახთა ვანი გაეწევიტათ და
კახეთში ეიზიდებაში: დაესხლათ... აღიანის მინდორში ეთლამი უე-
ყეს დაღატით, ერთობილინი კახნი დახეცეს“.

მოურავი უღალატებს შაბ-აბაზს (1623 წელს). პარიყის ქრ-
ტიკა (გვ. 48) შორუაგმა უთხრა ქართლებს: ეაენს ამათთვის („ეორჩინ-

ხანასა და სხ.) შათირი (ჩაიური) გამოგზავნაო, ის შათირი მე
დავაჭირეო, ეს შემოუთვლიაო: კახთათვის კარგა გიქნიაო, ახლა
ქარ. ღის კაცსაც ისე უყავიო. მოურავის შირაბით ქართველნი შეი-
ყარნენ, დაესხნენ მატეოროში, ნორიას ეიზაღბაშთა თავსა, უარსა-
ხანი სარდარი და უსუფხან შარვანის ხანი და სხ. ხანები და სულთნე-
ბიძე მრავალი დასოცეს... მოიყვანეს ბატონი თეიმურაზ მცხეთას,
შეჭვიციეს და გააბატონეს ქართლსა და კახეთსა“.

იოსებ ტბილელი (ტ. 184): ღოჭინის ბოლოს ქორითა და
ვიწყე ნადირობანი. ერთი შათირი მორბოდა. აქ მოდი? უყავ ხმობა-
ნი, არ მომეწურა, ესე სთქვა: „არა მაქვს თქვენი ცნობანი“. ძალად
შევაძურ... დაფხინიკეთ. თავდაჭედილი წიგნი უზოვე. ეწერა: ქარ-
თელი აჭყარეთ, კაცთაგან დაასუბითა; ერთ შირად გამომიგზავნე, მკლა
ფებს საბელი უბითა. მოურავს თავი მოჰკუეთე, ვეღარა ქნას-რა
შუბითა (ტ. 185). შათირი მავჭკალ. ის წიგნი დავხიე. დავბრუნდი
გაჯაურებულდი. ნახეთ, რასა ვიქ წლეულად! (ტ. 186).

დელლაველოლე (გვ. 55):... ზგზა გაუხსნა მას [თეიმურაზს]
მრავალ მატყაღანების გაწყვეტით თვით იმ ქართველმა დიდმა მოუ-
რავმა, რომელიც, როგორც ზემოდ ვამბობდი, იყო მიზეზი ამდენის
უბედურობისა. ეს მოურავი განაკებდა ღყარსაბის სამეფოს ახალ-
გაზდა შთავრის (სვიმონ-ხანის) შემწეობით, რომელიც იყო სპარსე-
თის შარჩილი. ბოლოს მოურავს დაეკარგა სპარსეთის ხელმწიფის
ნდობა, შეიძლება იმიტომ რომ იგი დიდ უფლებას იჩინდა. აღმოჩ-
ნდა, რომ ამ მიზეზით სპარსეთის ხელმწიფე უმზადებდა მას სიკ-
ვდილს. მან ანანა თვისი შეცთომილებანი და ღყარსაბის წამება:
ამბობენ, მოურავმა უარ ჰქეა მამინ ცუდად მიდებულ სჯულთ (შიობა),
ზღიარა ისევე ქრისტეს სარწმუნობაო, მოჭკალა ვერაკობით. რამოდე-
ნიმე უმთავრესა სპარსთა სარდლები, რომელნიც უკანასკნელ დროს
გამოგზავნილნი იყვნენ იმ ქვეყანაში, გააგდოთ ეგრეთვე ახალგაზდა
მატყაღახი (თუ არ მოჭკალა კიდევაც) და ეცადათ ეველა მხარეების
პატრონად შექნილიყო თეიმურაზი“.

იხიანდერ მუნჯი (Hist. de la Géorgie, Addition V, გვ.
489): „ბატონი მოკვდა (1619 წ.). მის ადგილას ყანმა დანიშნა

მისი შვილი სიმონი, ჯერ მცირე წლოვანი, ხოლო ხელმძღვანელად (tuteur) დაუდგინა მოურავ-ბეგი... 1623 წელს მოურავ-ბეგს შეუსრულდა 10 წლამდე. რაც ისლამი ირწმუნა და რაც თავის სახლობითა და შვილებით ემსახურებოდა ყაენს, მეტად პატივცემული და მოსარგებლე დიდის კეთილით ყაენის მხრივ (très considéré et jouissant de grands biens).

როსტომ მეფის გუჯარი (1647 წლ.) განაცხადებს: კახნი რომ აღაიანს დალატით დახორცეს, - ეს იწუინეს ქართველთა (ქართლებით) ქრისტიანთა უბრალოდ დახორცა. შეიყარნენ ქართველნი, დაესხნენ მარტყოფში ყიზილბაშთა თავსა, ყარჩიდახან სარდადი და უსუეხან შარყანის ხანი და სხვა ხანები და სუფთნებიც მრავალი დახორცეს, დივსნეს საშოგრითა, ოქროთი, ვეცხლითა, თვალათა, მარგალიტითა, მრავალის უცხოის ნაქსოვით, ცხენ-აქლეკითა და ჯორითა. ამჟამად ჩამოიფანეს კახი ბატონი თეიმურაზ და განბატონეს მცხეთას ზედა ქართლსა და კახეთსა“?

მარაბდის ომი (1624 წლ.) და ქეთევანის წამება. ქართველთა დევნის კადურხა კახეთის მმართველი ფეიქარხანი. მისკან გაიცოროს ყაენმა სწარსთა ამოხორცის ამბავი, განსკ ნდა, ქეთევანი აწამებინა *)

*) არაქელი სწერს [გვ. 60]: ერთს ლამეს ყაენმა აბაზმა ჰკითხა მის წინაშე მყოფ ქართველებს: „რატომ თქვენს დედებსაც არ ამამადიანებთ“? უპასუხა ერთმა მათგანმა: „როდესაც ვეუბნებით დედათა ჩვენთა მიიღონ მამადის შჯული, ივინი გვეუბნებიან—დედა თეიმურაზისა ქრისტიანეა და ჩვენ აბა როგორ გავთათრდეთო“. ყაენმა ერთს დიდებულს დაავალა ან გაამამადიანოს და ან წარწყმიდოს. მივიდა შირაზს, საცა პატიმრად იყო ქეთევანი. გამოიხმო და მოახსენა დაბარებული. ქეთევანმა უარჰყო გათათრება. თავისთან მყოფ ქართველებს და მათ შორის ორს მღვდელს უთხრა: ასო ასოფაც რომ ამკუწონ, ქრისტეს ვერ ვულალატებო და თქვენ თქვენს თავს უშველეთო. ქართველებმა ხმა მალლა ტირილი მორთეს. ჯალათმა დაუწყო რკინის ჩანგლით დასერვა ტანისა. ქალი გმირულად ითმენდა. მერე მოიტანეს გახურებული მიტრა სპილენძისა და თავზე ჩამოაცვეს. კლდესავით მაგრა იდგა თავის რწმენაზე. გაახურეს მიწის კათხრელი რკინის ბარი და დაადეს ძუძუებ შუა და გულზედ. ქეთევანმა სუ-

და დიდი ლაშქარი ისახან ეორჩიხანის მოთავეობით გამოგზავნა საქართველოში. ასტყდა ბრძოლა მარაბდის არე-მარეს. გმირუდად იბრძოდნენ ცხრა ძმანი შაიაბლანი, ხერხეულიძენი და სხვანი მრავალნი, ჟურ კიდევ გაემარჯვით ქართველებს, რომელთაც შტერს მოუკლეს 18,000 მეომარი, მაგრამ ბალოს მაინც დამარცხდნენ, ბრძოლის ველზე დასტოვეს 10,000 თვისი მამე და გამოიქცნენ. შტერმა კვლავ თითქმის მოელი აშერეთი დაიჭირა. სხარსთა ჯარში იყო აგრეთვე ხოსრომირზა (შემდეგ რასტომ შევე). გამარჯვება უყენს ახრა ხოსრო-მირზამ, რომელიც ამისგამო უყენმა დანიშნა: ეულარ-ადასად ზემა ხსენებულ „ქართველ ყულთა“ ლაშქრისა.

ურემი რომ გადაბრუნდება, გზა მასუკან გამოჩნდება. სკენმა „ჭანნიბაღებმა“ „ურეში“ თვათიჩვე გადაბრუნეს. თვისის შეუთანხმობლობით, თვისის წინდახედობით მძვინვარე უყენს კახეთი სისხლით დაცლევიერს, ქართლიც მრავალხიორად დააკოდინეს და მინც ვერ შეიგნეს, რომ საჭირო იყო ნამუსიანი ბრძოლა, რომ სიცოცხლესა ნაძახსა სჯობდა სიკვდილი სასელაფანი, რომ კარეწობასა და ჯაშუშობას ერსიფნათ ძმური შეთანხმებული მოქმედება. ქართველთა მოთავე „დამურებმა“ სამშობლო რომ ჩაგდეს შტერის კლანჭებში, მორთეს გალობა გაერთიანების შესახებ. ქართლი და კახეთი (თუდა იყო აგეთი „კახეთი“!) შეაერთეს თეიმურაზის გამეფებით, მაგრამ მალე ისევ წაიხსუნენ.

საკადეს „მოურავ შაობა“ მოუნდა. მალე ჩვენი „ჭანნიბადი“ გადავიდა მაშინდელ თავ კაცებს, თეიმურაზს, ზურაბს, ქველ წერეთელს (გადაბუგა), და სხ. იგი ცდილობდა არამც თუ მარტო უზენაესი უფლება ჩაეგდო ხელში, არამედ მოწადინებული იყო მოეჭრევიებინა ფული თავის სახელით და ზედწარწერით: „მოურავ შაჰ, მსახური შაისა“. „Cependant Maghraw chan se declarait prince independant, et faisait battre monnaie en son nom

ლი ვანუტევა. იქვე აწამეს ერთი მისი მღვდელთაგანი და სხვა მისი მოსამსახურე ქართველები (მღვდელი, მსახურნი და მხევალნი) განიბნენ.

avec cet exergue: „Maghrav-chah, serviteur du ehab“ *) (ბროსეს მიერ შენიშნვად გამოწერილი ისტორიიდან კამშურის. Hist. de la Géorgie, გვ. 62). რომ ამით ვერც უაინის გუდი მოიგო და ვერც ქართლის დაცლაერებულ ტანტზე დაჯდა ხელმწიფედ, იმერეთიდან და ქართველობისაგან გამოვარდნილ საფარ-ფაშის სამიფლობელს სამცხიდან დაშქარა მოიუყანა ბახალეთს და შეება თეიმურაზს. მაგრამ კვლავ ამაოდ დადგარა ღვიძლ ძმათა სისხლი. დამარცხებულს იმერაძე ზურგი შეატყის, „ჰანნილი“ იმთაც შეიძულეს. ტუსტუსით გასწია სტამბოლისკენ... თურქთა

„ხელმწიფეს მუხლს ვაკოცე,
სიტყვა მიბრძანა თქმისანი.

ვკადრე: „თქუენს ხმალსა მოვენდევ,
ვერა ვქენ სხვისა უმობანი“ (იოსებ ტუ., 419).

„მიბრძანის: „ნუ შეგწყინდების,
აქ არვინ არ გყავს მტერია“.

ვკადრე: „რომ გიჭურტო, ის გუალხენს,
ვართ თქუენი ფერხთა მტურია“ (იქვე 421).

„არჩილიანი“ (გვ. 116): „მოურავი ველარ დადგა“ (ბახალეთის ომის შემდეგ), აწდა ხონთქარს შიამურა; ვერ კარგა ქნა ორგულობა, ვერ ომი და ვერ მურა. ხონთქარმა სცა მწვევ ჰატვი და წყალობა არ უშურა“.

აქ ხელახლა გამაჰმადიანდა: ასლა სუნობა იტვიროთა და სხელიც მუჰამედ-ბეგად შეიცვალა. ხონთქარმა დიდად დაჯიფდოვა და საომრად წარგზავნა. მოჰკლეს იგი და მასთან ერთად 40 ქართველი კონიაში ივლისის დამდეგს 1629 წელს.

აკადემიკოს ბროსეს სიტყვები (საქ. ისტორ., 2, გვ. 30):
„ამ გჰარად მოკვდა გიორგი სააკაძე ორჯელ დალატის მტვირთველი, სჯულის უარისმყოფელი და სამშობლოს დამტოვებელი“.

*) თარგმანი: „მასთანავე, მალრავ-ხანმა გამოაცხადა თავისი თავი დამოუკიდებელ მთავრად და მოინდომა ფულის მოკრა თავის სახელით და ზედ-წარწერით: „მალრავ-შაჰ მსახური შაისა“.

სიმონ ლოლობერიძე: „გ. სააკაძეს ცხოვრებას ბ. ან. ფურცელაძემ უძღვნა მთელი მონოგრაფია, რომელიც, სამწესაროდ, უფრო ისტორიულ რომანსს ჰგავს... ავტორი გაუტაცნია ამ ჩვენის აღკვივადეს მოღვაწეობას*) და ერთობ იდეალურ მოქმედად, გმირად გვიხატავს დიდს მოურავს. ბ. ან. ფურცელაძის წარმოდგენით, გ. სააკაძე საქართველოს შეერთების იდეით იყო გამსჭვალული, მაშინ, როდესაც მის მოქმედებიდამ ეს არა სჩანს და ვუკლებ მასინდელნი მწერალნი ერთხმად აღიარებენ, რომ თუმცა სააკაძე ნიჭით და მხნეობით შესანიშნავი კაცი იყო მაგრამ მუხანათი, გამცემი, მოღალატე, რენეგატი იყო. მის სახელს ზიზღით იხსენიებს ისტორია“... (საქართვე. ისტორია ბრესესი, თარგმ. სიმონ ლოლობერიძისა და გამოც. ნიკოლოზ ლოლობერიძისა, გვ. 30, შენიშნ. 11).

ჩვენ საქმეს ცოტა სხვანაირად განვჭვრეტთ და სააკაძის ბრალის შემამსუბუქებელს გარემოებასაც ვბოვებთ რადღენათმე თვით ქართულს საერთო ხასიათში, რომელსაც არჩილ შეეუც გამოსთქვამს სიტყვებით:

„ასე სჭირს საქართველოსას
დიდებულთ გინა მცირეთა:
აზვადებნიან, იტყვიან,
უჩემოთ ვინ იმღერეთა?“ („არჩილიანი“, გვ. 112).

დავით აღმაშენებელის ცხოვრებაში თანამედროვე ამბობს (ქართლ. ცხ., 260):

*) აღკვივადი. ძე კლერიოა, ათინელი სარდალი, დაიბადა 450 წ. ქრ. წ., 415 წელს დაარწმუნა ათანელნი, გავილაშქროთო და დავიპყროთო სიცილია. დასთანხმდნენ. სარდლად თვითონვე დანიშნეს. მაგრამ ისე „ისარდლა“, რომ მას ჩამოართვეს დედულ მაჟული და ყოველი ღირსება. გაქცევით თავი იხსნა, სპარტელები ათინას მოუსია. ტისაფერნ სპარსელს დაუბეგობრდა. შემდეგ ათინელებმა ისევ მიიწვიეს. რამდენიმეჯერ გაიშარჯვა სპარტელებზე. მაგრამ მოქალაქეთ კიდევ მოიძულეს. იგი გაიქცა თრაკიას, მერე ბითინიას, შემდეგ ფრიგიას, საცა სპარსთა სატრაპმა მოჰკლა 404 წელს ქრ. წ. მ. ჯ.

„ნათესავი ქართველთა ორგულ ბუნება არს პიჭველითკანვე თვისთა უფალთა, რამეთუ რაჟამს განდიდნენ, განსუქნენ და დიდება ჰპოონ და განსუენეს, იწუებენ განზრახვად ბორცუისა, ვითარცა მტკიცითზრობს ძველი მატყისე ქართლისა და საქმეი აწ ილიუზნი“.

მე-VI საუკუნეში მოაკლდა მეფობა შვილთა გორგასლისთა ქართ. აზნაურთა მანქანებით, მაგრამ ერთობის შეგნებამ მალე ისევ აღადგინა მეფობა და მით „დაესრულა მეფობა ქართლისა აზნაურთა ბორცუთა საქმეთა მათთაკან“ (ქარ. ცხ. 135).

ზაგრატ მე-III-მე რომ საქართველოს გაერთიანებას შეუდგა, დაუყოვნებლივ „იწყეს მეღვრობით ზაჟულება, ვითარცა არს ჩვეულება, ქართლისა აზნაურთა“ (ქართ. ცხვ.: 207).

მის შვილს გიორგის და საქართველოს გაერთიანების (საქმეს უღალატეს „დადრობით“ კახელ აზნაურებმა.

ამის შვილს მეფე ბაგრატ IV, ჰერ ისევ 9 წლისას, უღალატა აზნაურობის ერთმა ნაწილმა და ახე არა გაგებულო კაცები აზნაურობიდანმევე საქართველო მტერს ჩაუვარდებოდა ხელში.

გიორგი ბრწყინვალე საქართველოს გასაერთიანებლად და გასაძლიერებლად იძულებულნი იყო „ცივის წვეულებას“ გაემართა იმათვის, რომელნიც იუფნენ მიზეზისი ქვეყნის დაქსაქსვისა, სიძაბუნისა, რამელნიც განზე გამდგარიყვნენ და გაიძახოდნენ: „უჩემოთ ვინ იმღერეთა“?

ამისთანავე „მზერამ“ ხოგიერთის მხრივ ერეკლე მეფეს წააგებინა კრწანის—ტფილისის ბრძოლა საჭურის ვაენთან 1795 წელს.

თვით დღევანდელს ჩვენს ცხოვრებაშიაც განა ძველივე გულ-სვიადობა, იგივე „უჩემოთ ვინ იმღერეთობა“ არ არის? ერთი კი გაიწიოს ჩვენმა კაცმა და ცხრა-უღელს ხართაც ვუდარ გამოაბრუნებ სწორე გზაზე.

თვით გიორგი სააკაძის დროსაც მარტო ეს არ მისდევდა „უჩემოთ ვინ იმღერეთობის“ მცნებას, არამედ უთავალაზრი, თვით მთელი ქვეყნები ქაზიუი, კახეთი, ფშავ ხევსურეთ-თუშეთი, არაგვი, ქსანი, ცხინვალე, სამხეთ-საბარათიანო, ქართლი, მესხეთი, იმერეთი, რაჭა, სვანეთი, სამეგრელო, აფხაზეთი, გურია, ჭანუ-

ბი. ბაგრატი III-ის, დახმარებით აღმშენებელის, თამარ მეფის და გიორგი
 ბრწყინვალის შეუთხმად შიურაგის თანამედროვე მეფის ხელში წარ-
 მოადგენდა მხოლოდ მტკვრის სივრცის ნ. ნარკის ტფილისადამ სუ-
 რამაძე და დანარჩენს ჭვალდინეს დამოუკიდებელი მეფეების
 ვარნი, კრისტოფი და ეველა ხელჯობისი. ამათმა მტუთანსმწლობამ,
 ერთერთის დაუწლობლობამ სამშობლოს მისწვევითა მთელი ქვეყნის
 მისცა აუარებელი ხარაღი.

200,000 მდუ სული მცხოვრებნი გემოვნრდა ქაჩხველობიდა.
 200,000 მეტი ჯელაღედდინმა, თემურმა და სხ. ამტსწვევით
 200,000 მტუწირა შაჰ-ბეგის მტარულობამ.
 10,900 გაიელიტა მარგბდის ომში.
 50,000-მდე სული ტყვედ გატყიდა გერეფორდამ.
 ამოვარდა მთელი გიშელოდს სამწყსოა უნებნით.

წარმოდგენილია კვრ წარმოადგენს კარგი თუ ამავე დროს რა
 უხომო, ხარული მრუფი და საქართველოს სფერულ-ქალაქთა დანგრევიო,
 წიგნებისა და სხვა კულტურულ შენობებისა და ბუციო, გახრებიო*).

გვიმტარებთ, კრამის მობობას უქონლდებში უმთავრესად მთაყენა
 საქართველოს ესეთი თავზარ დამცემი ხარაღი
 დაღვანადღე დადის გულშემატკივრობით ამბობს: საქართვე-
 ლები დიდს ომს გადაიჭვიან ამ სახელმწიფოს. (სხარსეთის) დასა-
 ჟრობად, თუ გი საერთოდ იმტქმედებენ და ეველებათ მოთავეც.
 მაგრამ ამი ეტვი მაქვს, რადტანტ ვდრი მათი ბუნებითი თავქარა-
 ლობიო (ფურია, 1879, მ. 3, გვ. 122).

*) სავალ მუხეში მუათე, ჯუბ. წიგნი 45, (ფასდაუდებელი ში-
 ნარსის მიხედვით, ო მალთ ტყვეობდამ გამ ოუსკინია (გვ. 102). ცნო-
 ბაღს დელოვალ მარიაშ, როსტომშ მეუღლეს; ამგვარივე შესანიშნავი
 ძეგლი ალაშკერტის ეპისკოპოსის ზაქარიაში სპარსთა ტყვეობილ მ გამო-
 ჟსიღინით სხვებშ რამდენი დაიღუპა სხვა, მარტო დმეოშა იტის.

ნიბალებს“; გმიწებს და რიგანი სარდლები, არამედ უმრავლეს თევ-
დარე მღვდლის კვალითულისთანა ვტყვი ელოფლიფენ, ჩაენს სხვის
გულის გაუგმძნადენ და სისხლის შინაგულებს არ დააყენებინებდენ ს-
ქართველში, მასთან საღიზად არ წინსდებოდენ, მისს „ჭეშოპანს“
იუკადრისებდენ, მისგან გულებით აქროს საჩუქრად არ მიზღუდენ,
მას იქვე წახიობდენ. ამ და ჰანნიბალიფით ლაშქარს შეჭერდენ,
მიუსტებოდენ მტერს და ჭაჭაას თავზე დამტვრევდენ ან გმირუ-
ლად დაიხცებოდენ. ჩვენი „ჰანნიბალები“ კი ათოთთანთ ქორი-
ფით უფრო შინაურობში იმარჯვებდენ, ერთურთის სისხლს ღვრბ-
დენ უწყოლოდ, გარედამ მოსულს მტერს ხელს უმართავდენ, ს-
შობლას ცხა-კვალს ვსწავლიდენ, აქეთკენ შოუძლებოდენ. საჭარ-
ფაშა ქართველთადად გამოფარდნაჲყო, ხანთქრის უმაღ კაშინდარიფო
ერთუღიან ფაშობისთვის, სხუერ ეკლესიებს აგრევინებდა, ქართველ
კაცსა და დედაკაცს ძალათ ამაჲმად ანებდა და ამისთანა განდევნიდის
ლაშქარი ჩვენებურს „ჰანნიბალს“ მიჰყავდა ბაზალეთში ქართველუ-
თან საბრძოლად და, წარმოდგინეთ, ხუჩმე საქართველს გასაერ-
თიანებდადაც (??). აი იწილო ბიწილო ეს არის სწორედ...

გახეთის აკლებს ხუთი წლის წინად ამ ქვეყანას ჰევანდა 60,000
მეომარი (რუსის ელჩების ჩვერება ბელოკურავის წიგნში, გვ. 487).
ოფი და სამი ამდენი მოგროფდებოდა საქართველს დანარჩენ ნაწი-
ლებიდად. გიორგი ბრწუინგაღისებრ ან დავით აღმაშენებლისებრ
სარდლების ხელში ორას-ათასამდე ქართველი მეომარი მთელს
სასწაულებს მოახდენდა წინა აზიასში. საცა მამინ გაჩაღებულ იყო ს-
სიკვდილ-ს.სიცილოცხლო ბრძოლა სპარსთა და ოსმ ღთა შორის.
შეერთებს მაგისტრ ჩვენი სარდლები გაბოდნენ სპარსეთს, საცა
ცბიერ მატყნაჲსე უწევ 30.000 ქართველი ემსახურებოდა უმურად,
უფლად *) გიორგი სააკაძის შინაწულის როსტომ ბეჟანის ძის და

*) სპარსეთში მყოფ ქართველების შესახებ არაქელი ამბობს:
„ქრისტესით 1651 წელს, როდესაც ეს მოთხორობა დაფწროთ, ის ქარ-
ფელები ყოველნივე უუ-იქნენ თავიანთის სარწმუნოებისაგან და მიიქ-
ცნენ მაჲმადის სჯულსა ზედა და ესოდენ მტარვალნი შეიქმნენ ქრისტა-
ნეთა ზედა, რომ ოდეს შეგვემთხვეოდნენ ჩვენ საღმე გზასა ზედა, ჩვენს

ხოსრო ბაგრატიონის (შემდეგ, როსტომ მეფის) მთავარ-სარდლობით. უკუელა ამათ რომ გაეთვალისწინებინათ დვიძლი სამშობლოს კეთილ-დღეობა, თანხმობას ეძებდნათ სამშობლოში დარჩენილ ძალებთან ერთად, ასი მოურავიც ვერ გათელინებდა კახეთს, საქართველოს შარავნადღიც სხვა გზარ იბრუნებდა, სხვაგვარი ფასი დაედებოდა მას მაშინდელ მეზობელ ხალხსა თვალში.

ვიშორებთ, შესინჯარების ძვე ბნელ დროის მოღალატეობის მონაწილედ ერთი-ორი ვინმე კი არა ჩანს, არამედ მთელი კუნტყუ-კუთხეები, რომელნიც ამა თუ იმ ხელუხობიასს ჟღისს კი არ აღეწყა-დნენ ხურგზე; არამედ მხარს უჭერდნენ განდევნილობაში და, ხში-რად, ქართველობიდან და მამა-მამათა სარწმუნოებიდან გამოყვარდნა-ში, ბრალს ვდებთ არა ვისმე ივანეს, პეტრეს, მამუკას, არა თავადს ახნაურს, გლეხს, არამედ თვითონ ქართველს, რომელმაც მრავალ სუკურეთა განმავლობაში ვერ შეიგნო მნიშვნელობა თქმისა: თანხმო-ბა—ძლიერებაა, უთანხმოება—სიძაბუნე, ხრწნილება.

ვასრულებ ღვთიუ-განსვენებულ ილია ჭავჭავაძის სიტყვებით:

„ავგიყოლია სიყრმიდანვე ჩვენ ქართველის ბედმა და დაე გვზრახონ,—ჩვენ მის ზრახვით დავლიოთ დღენი... ჩემზედ ამბობენ: «ის სრავეს ქართველისას ამბობს, ჩვენს ცუდს არ მალავს,—ეგ ცხადი სიძულვილია!»

სიძულვილი კი არა, სიყვარულია. თუ ავს ავი არ ვუთხარით, კარგიც გაგვიავდება. ისტორია ჭეშმარიტებაა და არა ზღაპარამეტ-ყველება. ესაა ადმწერელობა, როგორც თავშივე იყო ნათქვამი, ჭეშ-მარიტების შეტყველება არს და არათუ თვალხმა ვისთავისმე.

1912 წ. 7 მაისს.

მ. ჯანაშვილი.

გამარჯვების თქმას მშვიდობისასა არ მიიღებდნენ ხოლმე, არამედ გმო-ბით და შეურაცხყოფით იხსენიებდნენ მამათა და წინაპართა თვისთა, რა მეთუ იგინი ურწმუნონი იყვნენო და ურწმუნობაში დაიხოცნენო, ხოლო თავიანთ ახალს სარწმუნობაზედ ღმერთს ჰმადლობდნენ, რამეთუ ესე არსო ჭეშმარიტი სარწმუნობა, რომელიც აწ მივიღეთო“.

